

B.J.E. Kooiman
M. Mulder
G.S. Venema

Mededeling 574

FISCALE OUDEDAGSRESERVE EN LAND- EN TUINBOUW

Gevolgen van diverse alternatieven voor de huidige
regeling

November 1996

SIGN: L27-574
EX. NO. B
NLV:

Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO)

REFERAAT

FISCALE OUDEDAGSRESERVE EN LAND- EN TUINBOUW; GEVOLGEN VAN DIVERSE ALTERNATIEVEN VOOR DE HUIDIGE REGELING

Kooiman, B.J.E., M. Mulder, G.S. Venema

Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO), 1996

Mededeling 574

ISBN 90-5242-374-1

65 p., tab., fig., bijl.

In opdracht van het ministerie van LNV zijn voor de huidige Fiscale Oudedags Reserve (FOR) gevolgen berekend voor de financiële positie van de agrarische bedrijven en voor het overheidsbudget.

De introductie van de urennorm leidt ertoe dat de gemiddelde agrarische ondernemer in de periode 1991-1998 per jaar 130 gulden meer belasting betaalt. Als gevolg daarvan daalt het eigen vermogen van het gemiddelde land- en tuinbouwbedrijf met 1.000 gulden ten opzichte van de huidige situatie.

Het vervallen van de afrekening bij onvoldoende ondernemingsvermogen leidt ertoe dat de gemiddelde agrarische ondernemer in de periode 1991-1998 per jaar 430 gulden minder belasting betaalt. Als gevolg daarvan neemt het eigen vermogen van het gemiddelde land- en tuinbouwbedrijf toe met meer dan 1.000 gulden. Tussen de bedrijven bestaan echter grote verschillen in zowel de richting als de omvang van de effecten.

Het vervallen van de afrekening over de FOR bij bedrijfsbeëindiging heeft per definitie geen gevolgen voor de ontwikkeling van het eigen vermogen van de bedrijven die worden voortgezet. Het budgettaire effect van vormgeving van de FOR conform de zelfstandigenaftrek bedraagt 70 miljoen gulden per jaar.

Fiscale oudedagsreserve/Inkomstenbelasting/Land- en tuinbouw/Nederland

Overname van de inhoud toegestaan, mits met duidelijke bronvermelding.

INHOUD

Blz.

WOORD VOORAF	5
SAMENVATTING	7
1. INLEIDING	11
1.1 Achtergrond	11
1.2 Doelstelling	11
1.3 Probleemstelling	11
1.4 Opbouw van het rapport	12
2. DEELNAME LAND- EN TUINBOUW AAN DE FOR: HUIDIGE SITUATIE	13
2.1 Inleiding	13
2.2 CBS-gegevens	13
2.3 Resultaten enquête onder fiscalisten	15
3. EFFECTEN VAN VARIANTEN FOR OP OVERHEID EN BEDRIJFSLEVEN	19
3.1 Inleiding	19
3.2 Methode van aanpak	19
3.3 Enkele relevante kenmerken bedrijven in uitgangssituatie	22
3.4 Resultaten gemiddeld per land- en tuinbouwbedrijf	28
3.4.1 Introductie urennorm	28
3.4.2 Vervallen afrekening bij onvoldoende ondernemingsvermogen	29
3.4.3 Vervallen afrekening bij bedrijfsbeëindiging	30
3.4.4 Introductie urennorm + vervallen afrekening bij onvoldoende ondernemingsvermogen	31
3.4.5 Introductie urennorm + vervallen afrekening bij onvoldoende ondernemingsvermogen + vervallen afrekening bij bedrijfsbeëindiging	31
3.5 Budgettaire effecten	33
4. CONCLUSIES	35
LITERATUUR	37
BIJLAGEN	39
1. De huidige FOR-regeling	40
2. Bedrijven-Informatienet van LEI-DLO	45
3. Financieel-Economisch Simulatie (FES)-model	46
4. Verwerking FOR in het FES-model	50
5. Algemene uitgangspunten toepassing FES-model	55

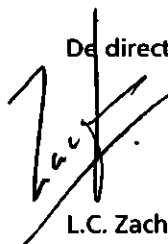
WOORD VOORAF

Recentelijk is de regeling van de Fiscale Oudedags Reserve (FOR) door de Tweede Kamer ter discussie gesteld. Op verzoek van de VVD-fractie is een rapport geschreven waarin het functioneren van de huidige FOR-regeling wordt beschreven en waarin verbeteringen en vereenvoudigingen van de regeling worden aangedragen (Dietvorst, 1995). In dit rapport wordt onder andere aangegeven dat de huidige regeling complex is en dat de doelstellingen van deze in 1973 ingevoerde regeling, namelijk oudedagsvoorziening en belegging in de eigen onderneming, niet voldoende worden bereikt.

Ten behoeve van de besluitvorming inzake de FOR is door het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij (LNV) aan LEI-DLO gevraagd de gevolgen te berekenen voor de financiële positie van de bedrijven in de land- en tuinbouw en voor het overheidsbudget van diverse alternatieven voor de huidige FOR-regeling.

Met behulp van het op LEI-DLO ontwikkelde Financieel-Economisch Simulatie (FES)-model zijn deze vragen beantwoord. Dit model maakt voornamelijk gebruik van het Bedrijven-Informatienet, dat bestaat uit de boekhoudingen van een steekproef van ongeveer 1.500 land- en tuinbouwbedrijven. De in dit informatienet ontbrekende gegevens zijn deels van het Centraal Bureau voor de Statistiek verkregen en deels verworven via een enquête onder leden van de Vereniging van Accountants- en Belastingadviesbureaus (VLB). Deze enquête is opgesteld en verwerkt door drs. G.S. Venema in samenwerking met P.N. Bouwman. Graag willen wij de VLB bedanken voor de inzet. De toepassing van het FES-model en de verslaglegging daarvan zijn uitgevoerd door ir. B.J.E. Kooiman en dr. M. Mulder. De laatstgenoemde is tevens als eindredacteur en projectleider opgetreden.

De directeur,

L.C. Zachariasse

Den Haag, november 1996

SAMENVATTING

1. Inleiding

Recentelijk is de regeling van de Fiscale Oudedags Reserve (FOR) door de Tweede Kamer ter discussie gesteld. Op verzoek van de VVD-fractie is een rapport geschreven waarin het functioneren van de huidige FOR-regeling wordt beschreven en waarin verbeteringen en vereenvoudigingen van de regeling worden aangedragen (Dietvorst, 1995). In dit rapport wordt onder andere aangegeven dat de huidige regeling complex is en dat de doelstellingen van deze in 1973 ingevoerde regeling, namelijk oudedagsvoorziening en belegging in de eigen onderneming, niet voldoende worden bereikt.

Ten behoeve van de besluitvorming inzake de FOR is door het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij aan LEI-DLO gevraagd de volgende twee onderzoeksvragen te beantwoorden:

1. in welke mate nemen ondernemers in de land- en tuinbouw deel aan de FOR-regeling?
2. wat zijn de budgettaire effecten en wat zijn de gevolgen voor de financiële positie van de bedrijven in de land- en tuinbouw wanneer de volgende veranderingen in de FOR-regeling worden aangebracht:
 - a) introductie urennorm conform zelfstandigenaftrekregeling;
 - b) vervallen afrekening bij onvoldoende ondernemingsvermogen;
 - c) vervallen afrekening bij bedrijfsbeëindiging;
 - d) een combinatie van bovengenoemde veranderingen?

2. Deelname land- en tuinbouw aan de FOR: huidige situatie

Vrijwel alle land- en tuinbouwondernemers maken gebruik van de FOR-regeling. In 1993 bijvoorbeeld maakte bijna 95%, oftewel een kleine 89.000 agrarische ondernemers, gebruik van deze regeling. Van de ondernemers die gebruikmaakten van de FOR-regeling, doteerde in 1993 een kleine 60%. Ongeveer 7% van de ondernemers kreeg in dit jaar te maken met de zogenaamde vermogenstoets en moest afrekenen als gevolg van een te laag ondernemingsvermogen. De gemiddelde FOR-stand bedroeg zo'n 52.000 gulden.

3. Effecten van varianten FOR op overheid en bedrijfsleven

De gevolgen voor de financiële positie van de bedrijven zijn weergegeven in veranderingen in het eigen vermogen. De budgettaire effecten zijn weergegeven in veranderingen in de gemiddeld per ondernemer te betalen belastingen.

De introductie van de urennorm leidt ertoe dat een aantal ondernemers niet meer kan deelnemen aan de FOR. Dit betekent dat de gemiddelde ondernemer in de periode 1991-1998 per jaar zo'n 130 gulden minder belasting betaalt. Als gevolg van de toename in de te betalen belastingen daalt het eigen vermogen van het gemiddelde land- en tuinbouwbedrijf met bijna 1.000 gulden ten opzichte van de huidige situatie.

Het vervallen van de afrekening bij onvoldoende ondernemingsvermogen leidt ertoe dat de gemiddelde ondernemer in de periode 1991-1998 per jaar zo'n 430 gulden minder belasting betaalt. Als gevolg van de afname in de te betalen belastingen neemt het eigen vermogen van het gemiddelde land- en tuinbouwbedrijf toe met meer dan 1.000 gulden in vergelijking met de huidige situatie.

De afrekening over de FOR bij bedrijfsbeëindiging heeft per definitie geen gevolgen voor de ontwikkeling van het eigen vermogen van de bedrijven die worden voortgezet. Gemiddeld over de periode 1991-1998 wordt per ondernemer ongeveer 800 gulden minder belasting betaald.

Het budgettaire effect van afzonderlijke introductie van de urennorm, vervallen van de afrekening bij onvoldoende ondernemingsvermogen en vervallen van de afrekening bij bedrijfsbeëindiging bedraagt respectievelijk ongeveer + 8, -27 en - 51 miljoen gulden gemiddeld per jaar voor wat betreft de gespecialiseerde land- en tuinbouwbedrijven.

4. Conclusies

Ongeveer 95% van de ondernemers in de land- en tuinbouw neemt deel aan de FOR. In 1993 vond bij 7% van de ondernemers een afname plaats in verband met onvoldoende ondernemingsvermogen. De gemiddelde FOR-stand van deze ondernemers bedroeg in 1993 ongeveer 52.000 gulden.

Het eigen vermogen van het gemiddelde land- en tuinbouwbedrijf neemt door introductie van de urennorm na acht jaren af met ongeveer 1.000 gulden. Door het laten vervallen van de afrekening bij onvoldoende ondernemingsvermogen daarentegen neemt het eigen vermogen van het gemiddelde land- en tuinbouwbedrijf na acht jaren toe met meer dan 1.000 gulden. Het laten vervallen van de afrekening bij bedrijfsbeëindiging heeft per definitie geen gevolgen voor het eigen vermogen van de blijvende bedrijven. De drie opties voor verandering van de FOR-regeling samen leiden tot een toename van het eigen vermogen van het gemiddelde bedrijf van ongeveer 400 gulden. Op bedrijfsniveau bestaan echter grote verschillen in het effect van de veranderingen van de FOR-regeling op de ontwikkeling van het eigen vermogen.

Het budgettaire effect van de invoering van de drie veranderingen (introdactie urennorm, vervallen afrekening bij onvoldoende ondernemingsvermogen en bij bedrijfsbeëindiging) samen beloopt een bedrag van rond de 70 miljoen gulden per jaar.

1. INLEIDING

1.1 Achtergrond

Recentelijk is de fiscale regeling van de Fiscale Oudedags Reserve (FOR) door de Tweede Kamer ter discussie gesteld. Op verzoek van de VVD-fractie is een rapport geschreven waarin het functioneren van de huidige FOR-regeling wordt beschreven en waarin verbeteringen en vereenvoudigingen van de regeling worden aangedragen (Dietvorst, 1995). In dat rapport wordt onder andere aangegeven dat de huidige regeling complex is en dat de doelstellingen van deze in 1973 ingevoerde regeling, namelijk oudedagsvoorziening en belegging in de eigen onderneming, niet voldoende worden bereikt.

Naar aanleiding van dit rapport is door de Raad voor het Midden- en Kleinbedrijf (RMK) een advies over de FOR-regeling uitgebracht. Om tot dit advies te komen, heeft zij aan het Economisch Instituut voor het Midden- en Kleinbedrijf (EIM) gevraagd cijfermatige gegevens te verstrekking over de werking van de huidige regeling en over de gevolgen van mogelijke alternatieven voor deze regeling.

In het EIM-rapport is nauwelijks aandacht besteed aan de land- en tuinbouw. Ten behoeve van de besluitvorming inzake de FOR is daarom door het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij aan LEI-DLO gevraagd om voor de land- en tuinbouw het ontbrekende cijfermateriaal aan te vullen en de gevolgen voor de land- en tuinbouwbedrijven door te rekenen van de in het EIM-rapport genoemde alternatieven voor de huidige fiscale regeling van de FOR.

1.2 Doelstelling

Het onderzoek dient inzicht te geven in de budgettaire effecten van de verschillende alternatieven voor de huidige fiscale regeling van de FOR en in de gevolgen van de verschillende alternatieven voor de financiële positie van de land- en tuinbouwbedrijven. De achterliggende doelstelling is het leveren van een bijdrage aan de besluitvorming inzake de FOR.

1.3 Probleemstelling

De probleemstelling van dit onderzoek bestaat uit de volgende twee onderzoeksvragen:

1. in welke mate nemen ondernemers in de land- en tuinbouw deel aan de FOR, dat wil zeggen wat is:
 - a. het aantal (percentage) deelnemers;
 - b. de omvang van de jaarlijkse dotaties;
 - c. de omvang (in % aantal deelnemers en gemiddelde bedragen) van de jaarlijkse afnemingen vanwege
 - i. onvoldoende ondernemingsvermogen ("vermogenstoets");
 - ii. omzetting FOR in recht op lijfrentetermijnen;
 - iii. beëindiging binnenlandse belastingplicht als gevolg van overlijden of emigreren van de ondernemer?
2. wat zijn de gevolgen voor i) de belastingontvangsten van de overheid (budgettaire effecten) en ii) voor de financiële positie van de land- en tuinbouwbedrijven wanneer de volgende veranderingen in de FOR worden aangebracht:
 - a. introductie urennorm conform zelfstandigenaftrekregeling;
 - b. vervallen afrekening bij onvoldoende ondernemingsvermogen;
 - c. vervallen afrekening bij bedrijfsbeëindiging;
 - d. een combinatie van bovengenoemde veranderingen?

1.4 Opbouw van het rapport

In hoofdstuk 2 wordt de eerste onderzoeksvraag beantwoord. Deze beantwoording vindt plaats op basis van gegevens van het Centraal Bureau voor de Statistiek en resultaten van een ten behoeve van dit onderzoek gehouden enquête onder fiscalisten die werkzaam zijn in de land- en tuinbouw.

Hoofdstuk 3 is gericht op de beantwoording van de tweede onderzoeksvraag. Deze beantwoording is gebaseerd op gegevens uit het vorige hoofdstuk, gegevens uit het Bedrijven-Informatienet van LEI-DLO en berekeningen met het Financieel-Economisch Simulatie (FES)-model. Vanzelfsprekend is hierbij de inhoud van de huidige FOR-regeling van groot belang. In bijlage 1 wordt deze regeling uitvoerig beschreven.

In hoofdstuk 4 tenslotte worden de conclusies van het onderzoek weergegeven.

2. DEELNAME LAND- EN TUINBOUW AAN DE FOR: HUIDIGE SITUATIE

2.1 Inleiding

Aangezien in het Bedrijven-Informatienet van LEI-DLO geen fiscale gegevens zijn opgenomen (met uitzondering van de daadwerkelijk betaalde belastingbedragen), zijn bij het CBS gegevens aangevraagd omtrent de deelname van ondernemers in de land- en tuinbouw aan de FOR. Alle aldus verkregen gegevens worden in paragraaf 3.2 gepresenteerd.

Aanvullend aan deze data is een enquête gehouden onder een aantal fiscalisten die werkzaam zijn ten behoeve van land- en tuinbouwbedrijven. De resultaten van deze enquête worden in paragraaf 3.3 weergegeven.

2.2 CBS-gegevens

Deelname FOR

Vrijwel alle land- en tuinbouwondernemers maken gebruik van de FOR. Van de 94.000 agrariërs die in 1993 onder IB vielen, namen 88,9 duizend deel aan de FOR (zie tabel 2.1). De gemiddelde FOR-stand bij deze deelnemende ondernemers was in 1991 52,4 duizend gulden.

Tabel 2.1 Gemiddelde FOR-stand per land- en tuinbouwondernemer met FOR naar klassen van winst uit onderneming, 1993

Klassen winst uit onderneming (x 1.000 gld.)	Aantal *) (x 1.000)	Gemiddeld FOR-stand (x 1.000 gld.)
< 0	14,8 (17)	36,2
0 - 26	24,3 (26)	38,7
26 - 40	16,6 (17)	47,0
40 - 60	15,6 (16)	56,8
60 - 80	9,9 (9)	73,3
> 80	8,7 (9)	99,5
Totaal	88,9 (94)	52,4

*) Tussen haakjes staat het totaal aantal land- en tuinbouwondernemers vallend onder IB.

Bron: CBS, Personele Inkomensverdeling, 1993.

Omvang dotatie

Van de 94.000 ondernemers hebben in 1993 51.600 ondernemers aan de FOR gedoteerd (zie tabel 2.2). De gemiddelde dotatie had een omvang van 5.600 gulden.

Tabel 2.2 Gemiddelde dotatie aan FOR per doterende land- en tuinbouwondernemer naar klassen van winst uit onderneming, 1993

Klassen winst uit onderneming (x 1.000 gld.)	Aantal *) (x 1.000)	Gemiddelde dotatie FOR (x 1.000 gld.)
< 0	0 (17)	0
0 - 26	12,6 (26)	1,9
26 - 40	11,3 (17)	3,8
40 - 60	12,1 (16)	5,7
60 - 80	7,5 (9)	7,9
> 80	8,1 (9)	11,5
Totaal	51,6 (94)	5,6

*) Tussen haakjes staat het totaal aantal land- en tuinbouwondernemers vallend onder IB.

Bron: CBS, Personele Inkomensverdeling, 1993.

Omvang afname als gevolg van te laag ondernemingsvermogen

In 1993 is bij 6.300 agrariërs de stand van de FOR afgenomen als gevolg van een te laag ondernemingsvermogen (zie tabel 2.3). In de helft van deze ge-

Tabel 2.3 Gemiddelde afname FOR door te laag ondernemingsvermogen per ondernemingsvermogenstoets vallende land- en tuinbouwondernemer naar klassen van winst uit onderneming, 1993

Klassen winst uit onderneming (x 1.000 gld.)	Aantal *) (x 1.000)	Gemiddelde afname FOR (x 1.000 gld.)
< 0	3,1 (17)	20,0
0 - 26	1,0 (26)	8,5
26 - 40	0,7 (17)	11,8
40 - 60	0,7 (16)	15,5
60 - 80	0,3 (9)	5,1
> 80	0,5 (9)	9,2
Totaal	6,3 (94)	15,2

*) Tussen haakjes staat het totaal aantal land- en tuinbouwondernemers vallend onder IB.

Bron: CBS, Personele Inkomensverdeling, 1993.

vallen ging het om ondernemers met een negatieve winst uit onderneming. In de overige gevallen zal de afname van de FOR waarschijnlijk geleid hebben tot een toename van de te betalen inkomstenbelasting.

2.3 Resultaten enquête onder fiscalisten

Teneinde meer informatie te verkrijgen over de deelname van agrarische ondernemers aan de FOR, is een enquête verstuurd naar fiscale deskundigen van de Vereniging van Accountants- en Belastingadviesbureaus (VLB). Van de twaalf leden van de VLB hebben vijf leden de enquête ingevuld. De overige leden gaven te kennen meer (doorloop)tijd nodig te hebben om de enquête in te vullen. Dit betekent dat de resultaten van de enquête niet te eng moeten worden gezien en meer als richtlijn in het onderzoek fungeren. Bij een aantal vragen is de spreiding in de verkregen resultaten per bedrijfstype groot, wat duidt op de aanwezigheid van een regio-effect.

In de enquête stond de benadering per bedrijfstype centraal. De ingevulde enquêtes hadden vooral betrekking op de economisch gezien, vier belangrijkste bedrijfstypen (melkveehouderij, varkenshouderij, glastuinbouw en akkerbouw). Over het gedrag van de agrarische ondernemers in de overige, veelal kleinere, bedrijfstypen is geen specifieke informatie verkregen. De leden van de VLB was vooraf gevraagd de vragen te beantwoorden voor de belangrijkste bedrijfstypen in hun specifieke werkgebied. Voor het overgrote deel van de vragen is een globale (in)schatting van bedragen en percentages gevraagd.

De resultaten van de enquête dienen mede als basis voor het inbouwen van de FOR-regeling in de fiscale module van het FES-model. Op deze wijze kunnen de effecten van de verschillende varianten berekend worden voor ieder individueel bedrijf dat deel uitmaakt van het Bedrijven-Informatienet van LEI-DLO.

De enquête is opgebouwd uit twee onderdelen, waarvan het eerste deel zich op de volgende onderwerpen richt:

- a) het geven van een goede benadering van de FOR-stand per 1-1-1990 op de agrarische bedrijven;
- b) de hoogte van de (jaarlijkse) dotaties aan de FOR;
- c) de afname van de FOR tijdens het ondernemerschap;
- d) de afbouw van de FOR bij of na beëindiging van het ondernemerschap;
- e) stakingswinst bij bedrijfsbeëindiging.

Het tweede deel van de enquête richt zich op de visie van de deskundigen op de huidige FOR-regeling en op een aantal mogelijke toekomstvarianten voor de FOR-regeling.

- FOR-stand per 1-1-1990

Voor de ondernemers op bedrijven die vanaf de invoering van de FOR-regeling (1973) hebben kunnen doteren, lopen de schattingen ten aanzien van de FOR-stand per 1 januari 1990 uiteen van gemiddeld een kleine 100.000 gul-

den in de melkveehouderij tot globaal een 20.000 gulden in de glastuinbouw. Voor de ondernemers in de varkenshouderij en de akkerbouw ligt het geschatte bedrag tussen de 50 en 70.000 gulden.

Omdat de dotatie aan de FOR gekoppeld is aan het ondernemerschap, is het van belang te weten wanneer dit is ingegaan. In het Bedrijven-Informatienet is dit niet bekend, wel is het jaar van bedrijfsovername vastgelegd. Omdat een aanzienlijk deel van de huidige bedrijfshoofden al voor de bedrijfsovername ondernemer was, is in de enquête een schatting gevraagd van het percentage bedrijven waarop de bedrijfsopvolger reeds voor de werkelijke bedrijfsovername ondernemer was. In de grondgebonden sectoren (melkveehouderij en akkerbouw) lag dit percentage in de jaren zeventig rond de 60 en steeg in het volgende decennium naar 85. In de intensieve veehouderij en de glastuinbouw liggen deze percentages lager. Ook de duur van het ondernemerschap gedurende de periode vóór de overname speelt een rol voor het schatten van de FOR-stand. In de jaren zeventig was dit naar schatting gemiddeld tien jaar, in de jaren tachtig 15 jaar. Op basis van deze informatie wordt een benadering gegeven van de aanvang van het ondernemerschap. Is dit voor 1973, dan zijn de door de leden van de VLB geschatte FOR-standen per 1-1-1990 als uitgangspunt genomen. Is het ondernemerschap na 1973 gestart, men heeft dus niet maximaal aan de FOR kunnen doteren, dan lijkt de geschatte gemiddelde jaarlijkse dotatie maal het aantal jaren dat gedoteerd kon worden een redelijke benadering te geven van de FOR-stand per 1-1-1990.

De jaarlijkse dotatie per ondernemer wordt door de leden van de VLB in de melkveehouderij op een 7.000 gulden geschat over de periode 1973-1990. In de varkenshouderij en akkerbouw ligt dit bedrag rond de 5.000 gulden. De glastuinders blijven hierbij met een bedrag van 2.000 gulden per bedrijf fors achter.

- *Dotaties aan de FOR*

Ongeveer 80 tot 90% van de melkveehouders en akkerbouwers doteert jaarlijks aan de FOR. In de intensieve veehouderij en in de glastuinbouw ligt dit niveau respectievelijk op 60 en 75%. De overige ondernemers doteren regelmatig. Slechts weinigen doteren niet of sporadisch.

De redenen waarom niet wordt gedoteerd zijn divers. De meeste leden van de VLB zien de structureel lage winst als de belangrijkste oorzaak. In de melkveehouderij wordt ook nogal eens de vermogenstoets als de beperkende factor gezien. Slechts in een beperkt aantal gevallen is er een andere pensioenvoorziening aanwezig. De leeftijd van de ondernemer is geen verklarende factor: jongeren doen evengoed aan de FOR mee.

Sinds een aantal jaren is de man-vrouwmaatschap in opkomst. Op bijna alle bedrijven met deze juridische vorm doteren zowel man als vrouw. In het Bedrijven-Informatienet wordt het aantal ondernemers en de samenwerkingsvorm vastgelegd.

De dotatie aan de FOR is mede afhankelijk van de aanwezigheid van andere pensioenregelingen. In het werkgebied van de vijf afzonderlijke VLB-leden die de enquête hebben ingevuld, maken agrariërs geen gebruik van pensioenregelingen.

- *Afname van de FOR tijdens ondernemerschap*

Een van de redenen dat de FOR kan afnemen, is het feit dat gedurende het ondernemerschap rechten op periodieke uitkeringen worden gekocht. Slechts in het werkgebied van één lid komt dit sporadisch voor. Als uitgangspunt in dit onderzoek mag dan ook verondersteld worden dat in de agrarische sector dit niet gebeurt. Dit houdt tevens in dat gedurende het ondernemerschap niet een aanvullende (lijfrente-)uitkering door de ondernemer wordt verkregen.

- *Afbouw van de FOR (beëindiging van ondernemerschap)*

Voor dit onderzoek is het van belang te weten wat de redenen voor bedrijfsbeëindiging zijn. Voor het overgrote deel van de bedrijven (75 tot 85%) is dit de (gevorderde) leeftijd. Vrijwillige verkoop en overlijden scoren tussen de 5 en 10%. Bedrijfsfaillissement komt voornamelijk voor in de glastuinbouw en in de intensieve veehouderij. Slechts een beperkt aantal agrariërs (voornamelijk veehouderij) stopt zijn bedrijf in Nederland en emigreert.

De kans dat de FOR wordt omgezet in een recht op een periodieke uitkering bij het beëindigen van het agrarisch ondernemerschap is het grootst bij vrijwillige verkoop van het bedrijf. Het percentage dat door de VLB-leden opgegeven is, loopt uiteen van 10 tot 75%. In de melkveehouderij ligt dit percentage, mede door de hoge marktwaarde van het quotum, in doorsnee het hoogst. Ook bij beëindiging door gevorderde leeftijd of overlijden loopt de geschatte kans uiteen. Agrariërs hebben de voorkeur het geld binnen de familie te houden. Dit is bij het kopen van een recht op periodieke uitkering niet het geval. Veelal wordt de grond daarom verpacht aan de bedrijfsopvolger, waarbij de jaarlijks te ontvangen pacht als aanvulling op het pensioen wordt gezien. Bij faillissement komt de ondernemer er (financieel) niet aan toe de FOR om te zetten in een recht op periodieke uitkering.

Indien wel een recht op periodieke uitkering wordt gekocht, varieert deze veelal tussen de 40 en 100.000 gulden. In de melkveehouderij ligt de waarde van dit recht gemiddeld het hoogst (tussen de 50 en 100.000 gulden) en in de glastuinbouw het laagst. De uitkeringen worden voor een belangrijk deel ontvangen tussen de 5 en 10 jaar na beëindiging van het ondernemerschap. Ook wordt een aanzienlijk deel afhankelijk gesteld van leven. De verschillen tussen de vijf werkgebieden zijn aanzienlijk.

De afbouw van de FOR is afhankelijk van de situatie of er wel of niet een geruisloze doorschuiving van de activa heeft plaatsgevonden bij beëindiging van het ondernemerschap. Voor alle bedrijfstypen geldt dat op het overgrote

deel (gemiddeld 60 tot 80%) van de bedrijven wel (en vaak een deel van de) activa wordt doorgeschoven. In de melkveehouderij ligt dit percentage het hoogst. Hierbij wordt vaak alleen het in 1984 verkregen melkquotum doorgeschoven naar de bedrijfsopvolger uit het gezin.

- *Stakingswinst*

Op het overgrote deel van de agrarische bedrijven wordt de stakingswinst niet omgezet in een recht op periodieke uitkering. Het geld wordt bij voorkeur binnen de familie gehouden, in plaats van het uit te zetten bij een derde. In de situatie van een vrijwillige bedrijfsbeëindiging gebeurt dit nog het vaakst, hoewel de verschillen tussen de werkgebieden groot zijn. De omzetting komt relatief veel voor in de melkveehouderij (20 tot 75% bij vrijwillige verkoop).

- *Visie op huidige FOR-regeling*

De fiscale oudedagsreserve wordt vooral als een financieringsinstrument gezien. Dit heeft te maken met het korte-termijndenken. Dit wil echter niet zeggen dat deze ondernemers de FOR niet als oudedagsvoorziening waarderen. Binnen het werkgebied van drie leden van de VLB wordt de FOR door een op de vijf boeren specifiek als oudedagsvoorziening gezien. Binnen het werkgebied van een ander lid wordt de FOR door 60% als een instrument voor financiering als oudedagsvoorziening gezien.

Op de vraag van welke oudedagsvoorzieningen ondernemers gebruikmaken is geen eenduidige conclusie te geven. De diversiteit in antwoorden is groot tussen de werkgebieden van de vijf VLB-leden. Zowel alleen FOR, FOR in combinatie met stamrechten en in het geheel geen oudedagsvoorziening komen regelmatig voor.

Na pensioenering ligt het jaarlijkse inkomen tussen de 50 en 70% van het bedrag dat gedurende de laatste jaren van het ondernemerschap werd verdiend. Het overgrote deel van dit bedrag is afkomstig uit ontvangen rente en AOW. De lijfrente-uitkeringen dragen voor ongeveer 10% bij aan het inkomen na pensioenering. In alle werkgebieden zijn de verschillen tussen de belangrijkste bedrijfstypen, wat betreft de inkomensbronnen na pensioenering, gering.

3. EFFECTEN VAN VARIANTEN FOR OP OVERHEID EN BEDRIJFSLEVEN

3.1 Inleiding

Voordat de effecten van verschillende varianten op de huidige FOR op overheid en bedrijfsleven worden weergegeven, wordt eerst aangegeven via welke methode van aanpak is gewerkt (paragraaf 3.2). Vervolgens wordt een aantal in dit verband relevante kenmerken van de bedrijven in de uitgangssituatie aangeduid. De presentatie van de effecten bestaat vervolgens uit twee delen. In paragraaf 3.3 staan de effecten gemiddeld per land- en tuinbouwbedrijf en in paragraaf 3.4 de budgettaire effecten op basis van de ontwikkelingen in de totale land- en tuinbouw.

3.2 Methode van aanpak

Simulatie op bedrijfsniveau

De methode van aanpak die in de voorliggende studie is gehanteerd, wijkt enigszins af van die welke door het EIM is gehanteerd. De EIM-methode bestaat uit de bepaling van de statische effecten van veranderingen in de FOR op de belastingontvangsten van de overheid (Knigge, 1996). Deze bepaling vindt grofweg als volgt plaats:

- a. op basis van het gegeven bruto-nettotraject voor de gemiddelde zelfstandige per deciel (10%-inkomensgroep) voor een bepaald jaar (i.c. 1994) bepalen hoe het te betalen belastingbedrag verandert bij een bepaalde verandering in de FOR-regelgeving;
- b. bepaling van het aantal zelfstandigen dat in dat jaar tot de verschillende decielen behoort en van het percentage zelfstandigen per deciel dat gebruikmaakt van de FOR;
- c. vermenigvuldiging van de uitkomsten onder a. en b. om te komen tot een schatting van de budgettaire effecten voor de overheid.

In de voorliggende studie worden niet alleen de statische, maar ook de dynamische effecten van veranderingen in de FOR meegenomen. Hiervoor bestaan twee redenen, namelijk een inhoudelijke en een praktische.

De inhoudelijke reden is dat:

- a. de FOR als werking heeft dat fiscale claims naar de toekomst worden verschoven, zodat het nodig is ook de veranderingen in toekomstige belastingontvangsten in de beschouwing te betrekken;
- b. aan de FOR een financieringsfunctie wordt toegekend, zodat het van belang is de effecten te onderzoeken van veranderingen in de FOR op de

financieel-economische ontwikkeling van de bedrijven gedurende een reeks van jaren.

De praktische reden voor het bepalen van de dynamische effecten van veranderingen in de FOR op overheid en bedrijfsleven, bestaat uit de beschikbaarheid op LEI-DLO van:

- a. een omvangrijk databestand betreffende onder meer de financieel-economische situatie op de land- en tuinbouwbedrijven, het zogenaamde Bedrijven-Informatienet (zie bijlage 2);
- b. een simulatiemodel waarmee de ontwikkeling op bedrijfsniveau kan worden gesimuleerd, het zogenaamde Financieel-Economisch Simulatie (FES)-model (zie bijlage 3) 1).

De bepaling van effecten van veranderingen in de FOR vindt in deze studie daarom plaats door de financieel-economische ontwikkeling van de land- en tuinbouwbedrijven die in het Bedrijven-Informatienet zijn opgenomen voor een bepaalde periode te simuleren. Teneinde gebruik te kunnen maken van de uitgangspunten die reeds in andere studie (Zaalmink et al., 1996) zijn geformuleerd, is gekozen voor dezelfde periode als in die studie, namelijk 1991 tot en met 1998. In bijlage 5 zijn deze uitgangspunten weergegeven. In bijlage 4 wordt ingegaan hoe de FOR in het FES-model is verwerkt.

Varianten

De simulatie van de financieel-economische ontwikkeling per bedrijf is voor zes verschillende varianten herhaald (zie figuur 3.1).

In de eerste variant wordt de huidige FOR-regeling (zie hoofdstuk 2) doorgerekend. De eerste variant is gelijk aan de AMOV-variant in Zaalmink et al. (1996). In de AMOV-variant worden lastenverzwaringen als gevolg van milieubeleid en overig beleid en lastenverlichtingen meegenomen. Voor een toelichting op deze verzwaringen en verlichtingen wordt verwezen naar genoemde publicatie.

In de tweede variant betreft de introductie van de urennorm zoals deze geldt voor de zelfstandigenaftrek. Dit houdt in dat de ondernemer die minder dan 1.225 uren per jaar zijn/haar bedrijf uitoefent, of minder dan 875 uren wanneer zijn/haar echtgeno(o)t(e) meer dan 525 uren op het bedrijf werkt, niet meer zal mogen doteren.

In de derde variant betreft het vervallen van de zogenaamde vermogens-toets. Dit houdt in dat wanneer de FOR het bedrijfsvermogen overtreft, de belaste afname van de FOR met het bedrag waarmee de FOR dit bedrijfsvermogen overtreft, vervalt.

1) Simulatie is bij uitstek geschikt om rekening te houden met wederkerige samenhangen tussen een groot aantal variabelen. Een vermindering van de belasting-uitgaven vanaf jaar 1 bijvoorbeeld kan er toe leiden dat in latere jaren meer geïnvesteerd wordt, met als gevolg hogere afschrijvingen en verdere verlaging van de belastinguitgaven. In het FES-model zijn veel van dergelijke relaties verwerkt.

Variant		
1.	:	huidige FOR-regeling
2.	:	introductie urennorm
3.	:	vervallen vermogenstoets
4.	:	vervallen afrekening over de FOR (onbelaste FOR)
5.	:	vervallen vermogenstoets, introductie urennorm
6.	:	vervallen vermogenstoets, introductie urennorm, onbelaste FOR

Figuur 3.1 De varianten

In de *vierde* variant worden de effecten berekend van het vervallen van de belaste afnemings van de FOR bij beëindiging van de bedrijfsuitoefening zonder geruisloze doorschuiving.

In de *vijfde* variant worden de gevolgen berekend van het vervallen van de vermogenstoets in combinatie met de introductie van de urennorm.

In de *zesde* variant tenslotte worden de gevolgen berekend van het vervallen van de belaste afnemings van de FOR bij beëindiging van de bedrijfsuitoefening in combinatie met de introductie van de urennorm en vervallen van de vermogenstoets.

Weergave uitkomsten

De budgettaire effecten voor de overheid komen tot uiting in veranderingen in de jaarlijks gemiddeld per ondernemer te betalen belastingen. De gevolgen voor de financiële positie van de bedrijven manifesteren zich via de ontwikkeling van het eigen vermogen per bedrijf. Uit de ontwikkeling in deze grootheid blijkt ook in welke mate veranderingen in de FOR gevolgen hebben voor de werking van de financierings- en beleggingsfunctie van de FOR.

De uitkomsten van deze studie zullen worden uitgedrukt in de twee genoemde grootheden. De te betalen inkomstenbelasting is een *stroomgrootheid* en betreft dus jaarlijkse uitgaven. Het eigen vermogen is daarentegen een *voorraadgrootheid*. In deze studie wordt het eigen vermogen per bedrijf gemeten aan het begin van elk jaar. Aangezien het bij de FOR gaat om de waarde van de "belegging" in het eigen bedrijf, wordt niet het fiscale, maar het bedrijfseconomische eigen vermogen (dat wil zeggen gebaseerd op de vervangingswaarde) weergegeven. De relatie tussen beide grootheden is dat de jaarlijkse ontwikkeling in de te betalen inkomstenbelasting cumuleert in de voor-

raad eigen vermogen, zij het dat deze relatie niet direct is vanwege nog allerlei andere bestaande relaties 1).

De effecten van veranderingen in de FOR op de beide genoemde grootheden worden weergegeven door:

- a. per variant de gemiddelde waarden per ondernemer c.q. bedrijf uit te rekenen;
- b. het verschil daarin te bepalen tussen variant 1 (huidige situatie) en achtereenvolgens de varianten 2 tot en met 5.

3.3 Enkele relevante kenmerken bedrijven in uitgangssituatie

Algemeen

De uitkomsten van de modelberekeningen worden deels bepaald door de algemene uitgangspunten ten aanzien van opbrengstprijzen en dergelijke (zie bijlage 5) en deels door de kenmerken van de bedrijven aan het begin van de simulatieperiode. Deze kenmerken betreffen de werkelijke kenmerken van de steekproefbedrijven in 1991. Het gaat hierbij om kenmerken als:

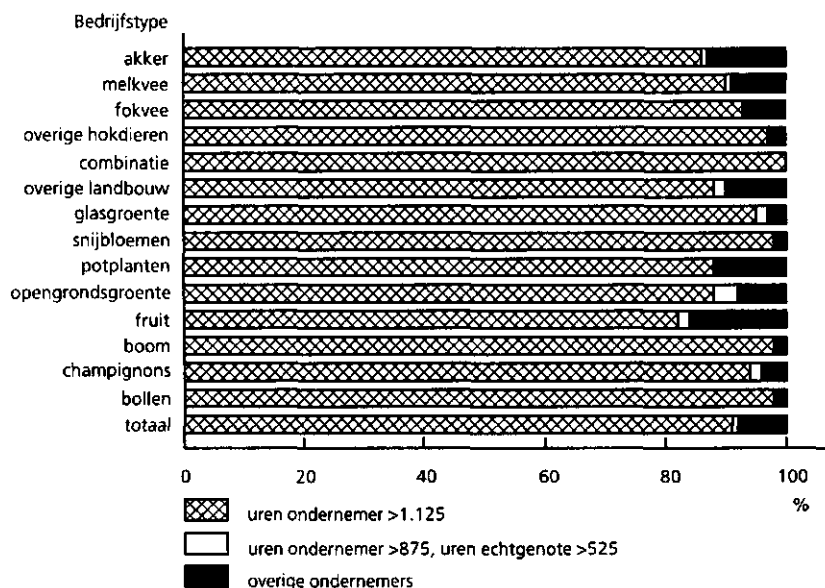
- omvang fiscaal ondernemingsvermogen en omvang FOR (in verband met afrekening);
- aantal uren dat ondernemer en echtgenote werken (in verband met urennormvariant);
- leeftijd van ondernemer en aanwezigheid opvolger (in verband met moment van bedrijfsbeëindiging en bedrijfsovername);
- solvabiliteit (in verband met financieringsmogelijkheden investeringen);
- ouderdom van het productieapparaat (in verband met noodzaak van vervangingsinvesteringen);
- mate van voldoen aan normen milieubeleid overheid (in verband met noodzaak van milieu-investeringen).

-
- 1) Om een paar voorbeelden te noemen van relaties die in het FES-model zijn verwerkt:
 - a. een toename van het te betalen inkomstenbelastingbedrag kan er toe leiden dat een bedrijf in liquiditeitsproblemen dreigt te komen, waardoor de ondernemer besluit te bezuinigen op uitgaven voor bedrijf en/of gezin. Per saldo zou dit kunnen betekenen dat de uitgaven van het gezinsbedrijf niet veranderen, waardoor er geen mutatie optreedt in het eigen vermogen;
 - b. een toename van het te betalen inkomstenbelastingbedrag kan er toe leiden dat het eigen vermogen in omvang vermindert, waardoor de financieringsmogelijkheden voor investeringen vermindert (via de solvabiliteitseis die de bank stelt), waardoor er niet geïnvesteerd wordt in vervanging van activa en er dus ook geen "omzetting" van eigen liquide middelen in slijtende duurzame productiemiddelen plaatsvindt, waardoor in de komende jaren via de lagere afschrijvingen het eigen vermogen minder afneemt dan anders het geval zou zijn geweest.

Van jaar op jaar verschilt de verdeling van de bedrijven naar de diverse kenmerken. Wanneer in deze studie een ander startjaar zou zijn genomen, zouden de uitkomsten van jaar op jaar dus ook (enigszins) verschillen. Bij de conclusies van deze studie zal daarom met name gekeken worden naar de gemiddelde waarden gedurende de simulatieperiode.

Belang urennorm

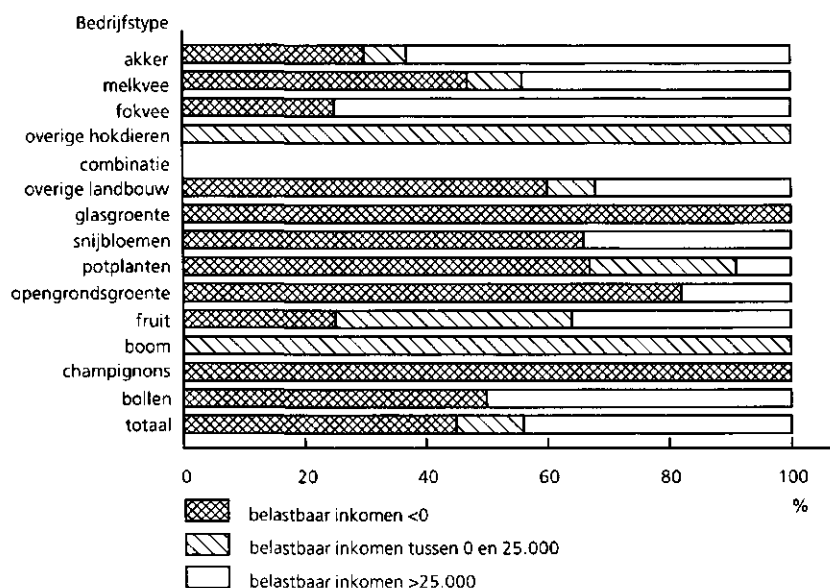
Het effect van de introductie van een urennorm als ondergrens in de FOR is ten eerste afhankelijk van het aantal ondernemingen die onder deze grens zouden vallen. Van het totale aantal land- en tuinbouwbedrijven in 1991 dat door het Bedrijven-Informatienet van LEI-DLO wordt vertegenwoordigd, werkte op 91% de ondernemer meer dan 1.225 uur en op 1% meer dan 825 uur terwijl de echtgenote meer dan 525 uur werkte, zodat de overige 8% van deze bedrijven onder de urennorm zou vallen (zie figuur 3.2). In de akkerbouw en de fruitteelt komen relatief de meeste bedrijven voor waar de urennorm gevolgen voor deelname aan de FOR zou hebben.

Figuur 3.2 Verdeling van bedrijven naar aantal uren per ondernemer en echtgenote, per bedrijfstype in de land- en tuinbouw, 1991

Bron: LEI-DLO, Bedrijven-Informatienet.

De gevolgen die de introductie van een urennorm in de FOR zou hebben voor de door de land- en tuinbouw te betalen inkomstenbelasting, is verder afhankelijk van de hoogte van de belastbare inkomens op de bedrijven die door de urennorm zouden worden geraakt. In 1991 was op ruim 40% van deze bedrijven het belastbaar inkomen negatief, terwijl op bijna een even groot deel van de bedrijven het belastbaar inkomen groter was dan 25.000 gulden (zie figuur 3.3). De introductie van de urennorm zou in dat jaar dus voor ongeveer 4% (= de helft van het percentage bedrijven onder urennorm) van de land- en tuinbouw tot een toename van het te betalen IB-bedrag leiden.

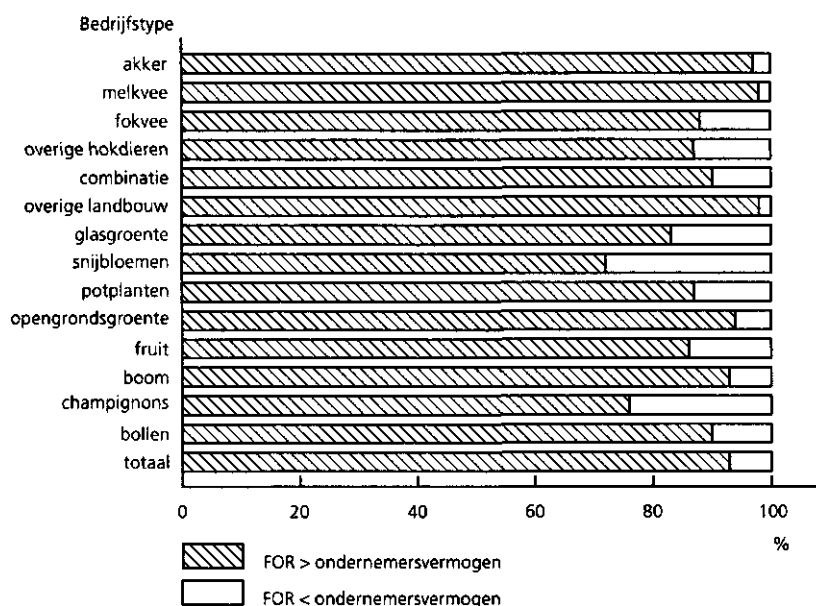

Figuur 3.3 Verdeling van bedrijven die onder urennorm vallen naar hoogte belastbaar inkomen voor IB, per bedrijfstype in de land- en tuinbouw, 1991 (berekening FES-model)

Belang vermogenstoets

Het effect van het vervallen van de vermogenstoets wordt ten eerste bepaald door de mate waarin op de bedrijven het fiscaal ondernemersvermogen kleiner is dan de stand van de FOR. Uit de CBS-gegevens is gebleken dat in

1993 bij 7% van de ondernemers in de land- en tuinbouw dat het geval is 1). Met het FES-model is voor 1991 berekend hoe de situatie in de verschillende bedrijfstakken is. Uit figuur 3.4 blijkt dat bij de zogenaamde niet-grondgebonden bedrijfstakken (te weten fokvarkensbedrijven, overige hokdierbedrijven, glasgroentebedrijven, snijbloemenbedrijven, potplantenbedrijven en champignonenteeltbedrijven) de FOR vaker het fiscale ondernemersvermogen overschrijdt dan bij de grondgebonden bedrijfstakken (zoals akkerbouwbedrijven, melkveebedrijven, overige landbouwbedrijven, opengrondsgroentebedrijven, boomkwekerijbedrijven, en bloembollenteeltbedrijven). Een uitzondering op deze regel wordt gevormd door de fruitteeltbedrijven.

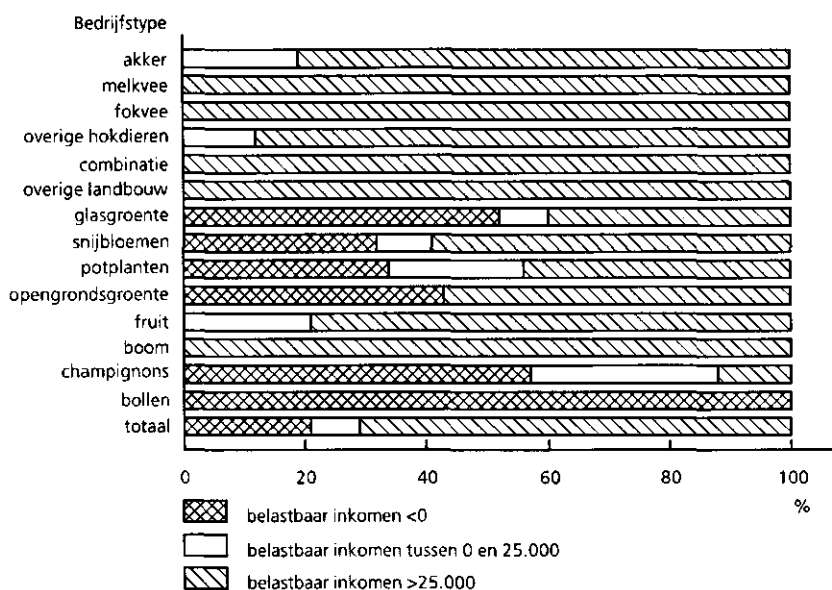

Figuur 3.4 Verdeling van bedrijven naar verhouding tussen stand FOR en fiscaal ondernemersvermogen, per bedrijfstype in de land- en tuinbouw, 1991 (berekening FES-model)

Het directe effect van het loslaten van de vermogenstoets op de door de ondernemers te betalen inkomstenbelasting is verder afhankelijk van de hoogte van de belastbare inkomens. Bij ongeveer 20% van agrarische ondernemers

1) Dit gegeven is gebruikt om de berekeningen op bedrijfsniveau in het FES-model te iken, aangezien zowel de hoogte van de FOR als die van het fiscaal ondernemersvermogen modelmatig moest worden bepaald.

die onder de vermogenstoets vallen is in 1991 het belastbare inkomen negatief (zie figuur 3.5). Al deze ondernemers behoren tot de een van de tuinbouwbedrijfstypen. Bij de landbouwbedrijfstypen daarentegen gaat een in vergelijking met het ondernemersvermogen te hoge FOR in geen enkel geval gepaard met een negatief belastbaar inkomen.

Figuur 3.5 Verdeling van bedrijven die onder vermogenstoets vallen naar hoogte belastbaar inkomen voor IB, per bedrijfstype in de land- en tuinbouw, 1991 (berekening FES-model)

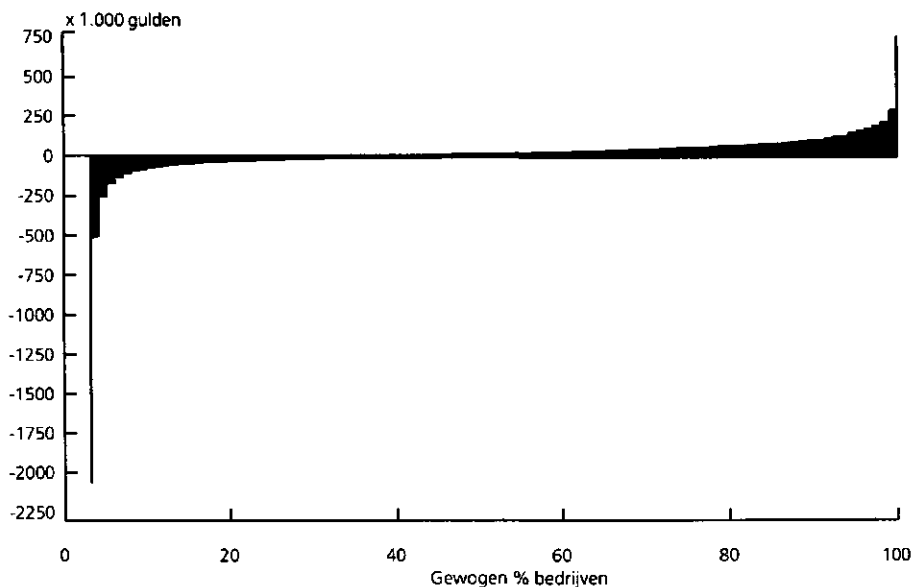
Het directe effect van het loslaten van de vermogenstoets wordt verder bepaald door de mate waarin de FOR het fiscaal ondernemersvermogen te boven gaat. Gemiddeld per geval gaat het om een bedrag van ongeveer 48.000 gulden.

Hoogte winst uit onderneming

Het effect van veranderingen in de FOR op de te betalen belasting en de ontwikkeling van het eigen vermogen van de bedrijven wordt voor een belangrijk deel bepaald door de mate waarin de bedrijven belasting (moeten) betalen. Een maatstaf daarvoor is de grootte "winst uit onderneming". Gegeven de veronderstellingen die in deze studie ten aanzien van opbrengstprij-

Figuur 3.6 Winst uit onderneming gemiddeld per land- en tuinbouwbedrijf (berekening FES-model, gegeven veronderstellingen)

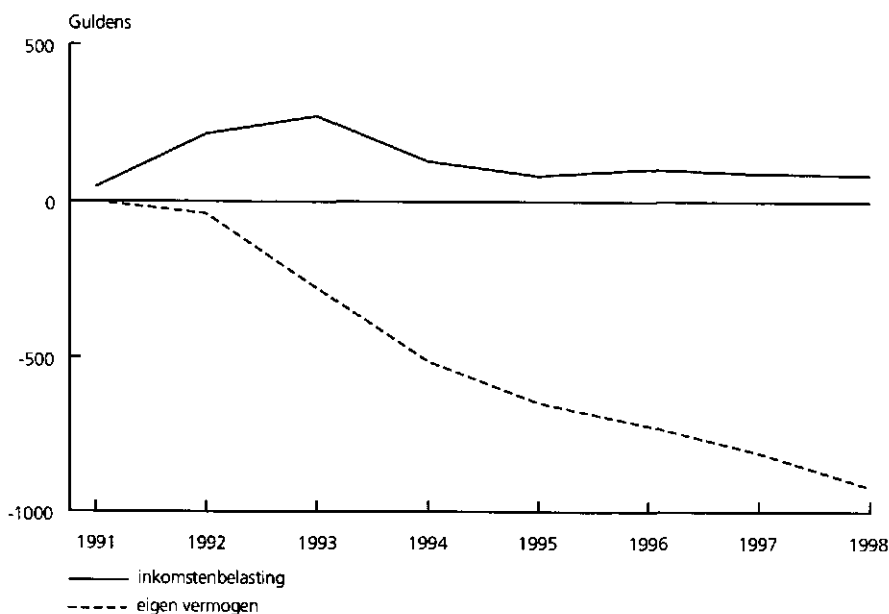
Figuur 3.7 Rangschikking van land- en tuinbouwbedrijven naar hoogte van winst uit onderneming in 1991 (berekening FES-model, gegeven veronderstellingen)

zen en dergelijke zijn gemaakt (zie paragraaf 4.2), schommelt de winst uit onderneming voor het gemiddelde land- en tuinbouwbedrijf gedurende de periode 1991-1998 rond de 40.000 gulden (zie figuur 3.6). Tussen de bedrijven bestaan hierin echter grote verschillen. In 1991 was bij ongeveer een derde van de bedrijven de winst uit onderneming negatief (zie figuur 3.7).

3.4 Resultaten gemiddeld per land- en tuinbouwbedrijf

3.4.1 Introductie urennorm

De introductie van de urennorm leidt er toe dat een aantal bedrijven niet meer kan deelnemen aan de FOR. Het directe effect voor een aantal van deze bedrijven is dat zij meer inkomstenbelasting verschuldigd zijn. Daar staat tegenover dat zij op termijn (bij bedrijfsbeëindiging) minder hoeven af te rekenen (namelijk alleen over de in het verleden gedane FOR-dotaties). In de simulatieperiode is dit langetermijneffect nog nauwelijks manifest, zodat gemiddeld per bedrijf jaarlijks de te betalen inkomstenbelasting toeneemt ten opzichte van de huidige situatie (zie figuur 3.8). Deze toename varieert tussen bijna 300 gulden tot minder dan 100 gulden gemiddeld per bedrijf per jaar. Gemiddeld over de hele periode resulteert een toename in het gemiddelde belastingbedrag van 130 gulden.

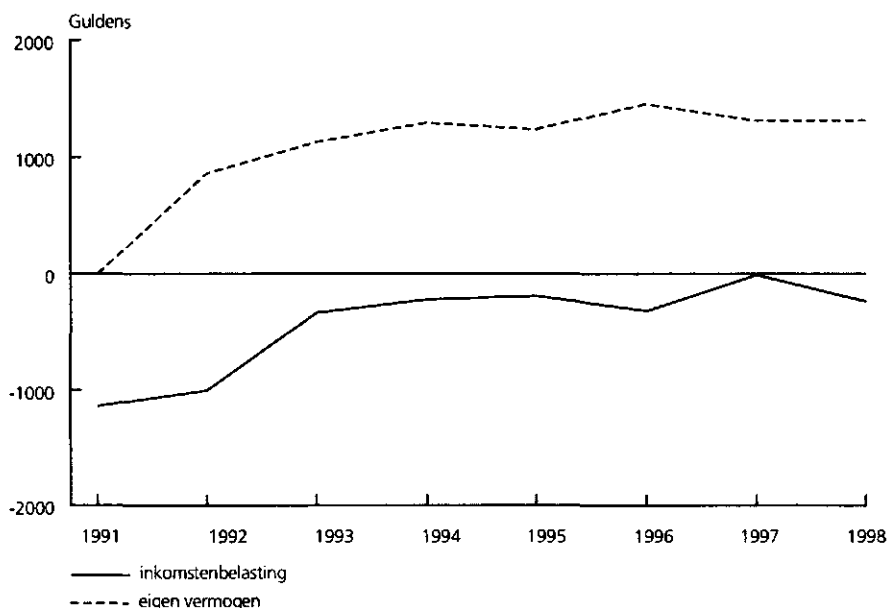

Figuur 3.8 Mutatie in "inkomstenbelasting" en "eigen vermogen" gemiddeld per land- en tuinbouwbedrijf als gevolg van introductie van een urennorm, 1991-1998 (berekening FES-model)

Als gevolg van de toename in de te betalen inkomstenbelasting daalt het eigen vermogen van het gemiddelde land- en tuinbouwbedrijf. Door de cumulatie van de jaarlijks extra te betalen bedragen in de voorraadgrootte eigen vermogen, neemt het verschil ten opzichte van de huidige situatie gedurende de simulatieperiode toe. Aan het eind van deze periode heeft het gemiddelde land- en tuinbouwbedrijf een vermindering in het eigen vermogen ondergaan van bijna 1.000 gulden.

3.4.2 Vervallen afrekening bij onvoldoende ondernemingsvermogen

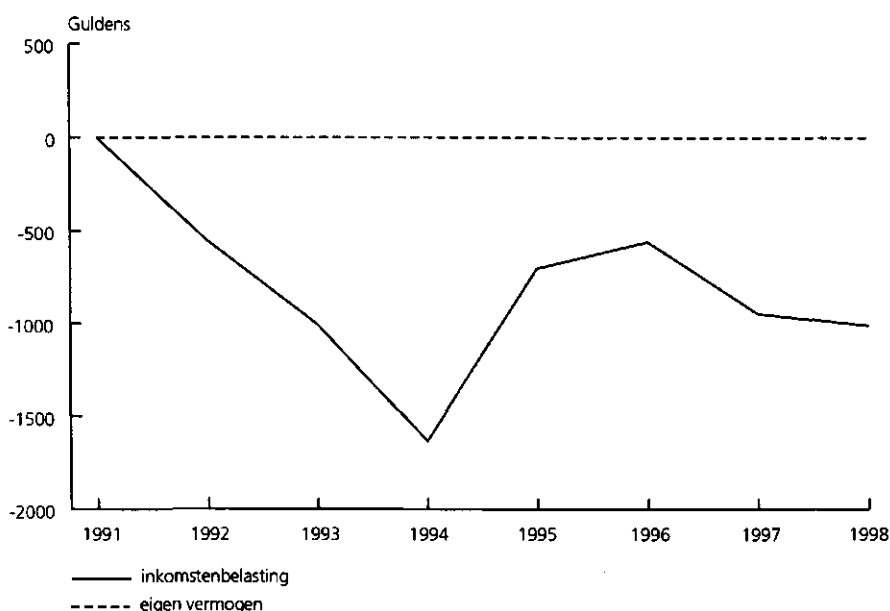
Het vervallen van de afrekening bij onvoldoende ondernemingsvermogen betekent dat op een aantal bedrijven op korte termijn minder inkomstenbelasting hoeft te worden betaald. Op termijn, bij bedrijfsbeëindiging, is de fiscale claim echter hoger. Gedurende de simulatieperiode is er met name in de eerste jaren een relatief groot effect op de te betalen inkomstenbelasting (zie figuur 3.9). Gemiddeld per jaar over de gehele periode betalen de land- en tuinbouwbedrijven 430 gulden minder belasting. Als gevolg daarvan neemt het gemiddelde eigen vermogen per land- en tuinbouwbedrijf toe tot boven de 1.000 gulden in vergelijking met de huidige situatie. In dit geval is geen sprake van cumulatie omdat de afrekening maar eens in de zoveel jaar plaatsvindt. De belastingverlaging treedt dus gedurende de simulatieperiode op bij steeds andere bedrijven.

Figuur 3.9 Mutatie in "inkomstenbelasting" en "eigen vermogen" gemiddeld per bedrijf als gevolg van vervallen afrekening bij onvoldoende ondernemingsvermogen, 1991-1998 (berekening FES-model)

3.4.3 Vervallen afrekening bij bedrijfsbeëindiging

De vervallen van de afrekening over de FOR bij bedrijfsbeëindiging heeft per definitie geen gevolgen voor de ontwikkeling van het eigen vermogen van de bedrijven die worden voortgezet. Het belastingeffect doet zich immers voor bij de stoppende ondernemers. Wel kan het vervallen van de afrekening over de FOR bij bedrijfsbeëindiging invloed hebben op de hoogte van de eventuele familielening bij bedrijfsovername. Het relatief grote effect in de jaren 1992-1994 is het gevolg dat in deze jaren relatief veel ondernemers stoppen als gevolg het bereiken van de 65-jarige leeftijd 1). Gemiddeld over de gehele simulatieperiode heeft dit effect een omvang van ongeveer 800 gulden per land- en tuinbouwondernemer (zie figuur 3.10).

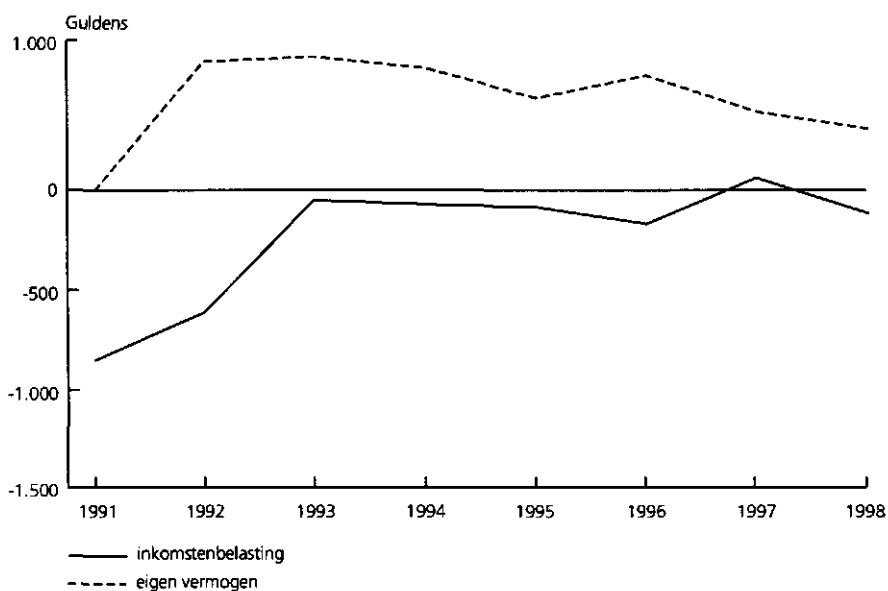

Figuur 3.10 Mutatie in "inkomstenbelasting" en "eigen vermogen" gemiddeld per bedrijf als gevolg van vervallen afrekening bij bedrijfsbeëindiging, 1991-1998 (berekening FES-model)

- 1) In het FES-model wordt verondersteld dat alle ondernemers van 65 jaar of ouder de bedrijfsuitoefening willen beëindigen. Om te voorkomen dat alle ondernemers die voor het begin van de simulatieperiode reeds 65 zijn geworden in het eerste jaar van de simulatieperiode stoppen, waardoor een niet realistische concentratie van afrekeningen over de FOR ontstaat, is verondersteld dat deze ondernemers deels in het tweede en derde jaar hun bedrijf beëindigen.

3.4.4 Introductie urennorm + vervallen afrekening bij onvoldoende ondernemingsvermogen

De introductie van een urennorm en het vervallen van de afrekening bij onvoldoende ondernemingsvermogen hebben, zoals hiervoor ook is gebleken, op de te betalen inkomstenbelasting een tegengesteld effect. Per saldo is het effect van het vervallen van de afrekening gemiddeld per bedrijf sterker dan het effect van de introductie van de urennorm. Uit figuur 3.11 blijkt immers dat als gevolg van het aanbrengen van beide veranderingen in de FOR het te betalen bedrag aan inkomstenbelasting jaarlijks lager is dan in de huidige situatie en het eigen vermogen daardoor op een hoger niveau komt te liggen. Gemiddeld per jaar in deze periode is de vermindering van de inkomstenbelasting ongeveer 300 gulden per bedrijf.

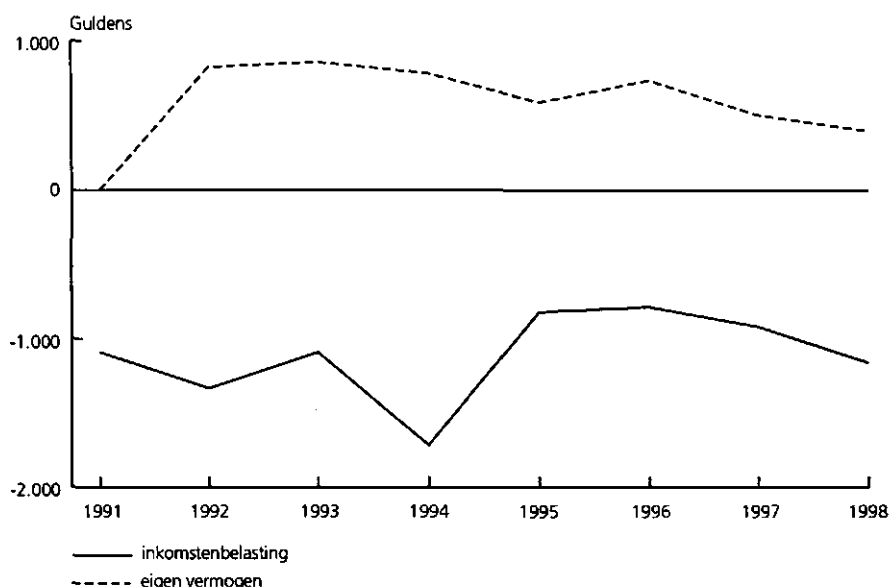

Figuur 3.11 Mutatie in "inkomstenbelasting" en "eigen vermogen" gemiddeld per bedrijf als gevolg van introductie urennorm + vervallen afrekening bij onvoldoende ondernemingsvermogen, 1991-1998 (berekening FES-model)

3.4.5 Introductie urennorm + vervallen afrekening bij onvoldoende ondernemingsvermogen + vervallen afrekening bij bedrijfsbeëindiging

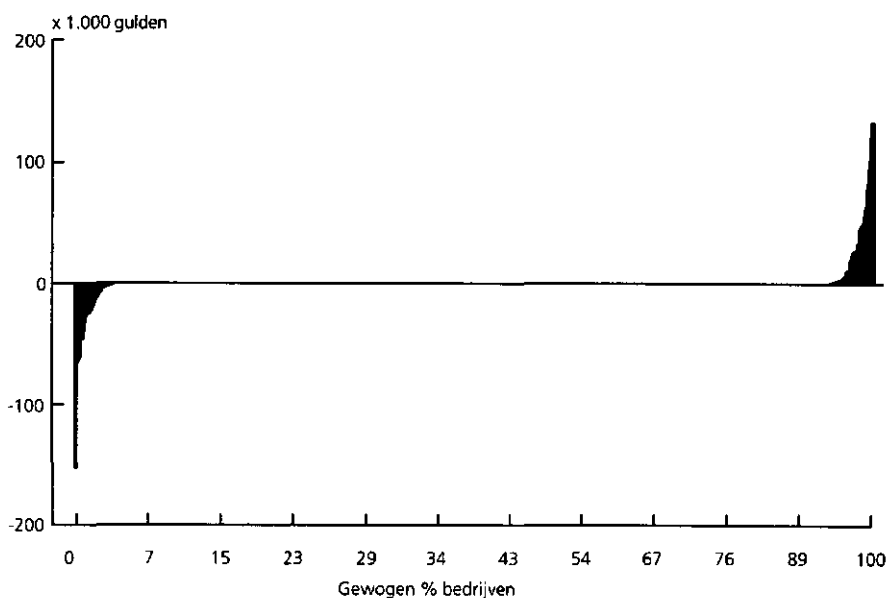
Wanneer de drie opties voor veranderingen in de FOR tegelijk worden aangebracht, betekent dit dat het gemiddelde inkomstenbelastingbedrag per land- en tuinbouwondernemer gemiddeld over de simulatieperiode ongeveer

1.100 gulden per jaar daalt ten opzichte van de huidige situatie (zie figuur 3.12). Het eigen vermogen gemiddeld per land- en tuinbouwbedrijf is in deze variant aan het eind van de simulatieperiode met ongeveer 400 gulden toegenomen. Het relatief geringe effect van de vermindering van de te betalen inkomstenbelasting op de omvang van het eigen vermogen wordt veroorzaakt door het feit dat alleen de *gestopte* ondernemers van de inkomstenbelastingvermindering profiteren, zodat de voortgezette bedrijven daarvan geen positief effect op hun eigen vermogen kunnen ondervinden.

Figuur 3.12 Mutatie in "inkomstenbelasting" en "eigen vermogen" gemiddeld per bedrijf als gevolg van introductie urennorm + vervallen afrekening bij onvoldoende ondernemingsvermogen + vervallen afrekening bij bedrijfsbeëindiging, 1991-1998 (berekening FES-model)

Achter de ontwikkeling gemiddeld per ondernemer c.q. bedrijf schuilt een grote variatie tussen ondernemers c.q. bedrijven. De introductie van de urennorm heeft voor een klein percentage van de land- en tuinbouwbedrijven consequenties. Hetzelfde geldt voor het vervallen van de afrekening bij onvoldoende ondernemingsvermogen. In beide gevallen geldt dat het voor een aantal bedrijven gaat om bedragen boven de 100.000 gulden (zie figuur 3.13). Op het grootste deel van de gespecialiseerde land- en tuinbouwbedrijven hebben de veranderingen van de FOR-regeling in de periode 1991-1998 geen gevolgen.

Figuur 3.13 Rangschikking van land- en tuinbouwbedrijven naar hoogte mutatie in "eigen vermogen" als gevolg van introductie urennorm + vervallen afrekening bij onvoldoende ondernemingsvermogen + vervallen afrekening bij bedrijfsbeëindiging, 1998 (berekening FES-model)

3.5 Budgettaire effecten

De budgettaire effecten van veranderingen in de FOR worden rekenkundig bepaald door het effect op de te betalen inkomstenbelasting gemiddeld per bedrijf en het aantal bedrijven. De eerste grootte is voor de vijf varianten in paragraaf 3.3 weergegeven. Het aantal bedrijven waarop de modelberekeningen betrekking hebben is 63.631, zijnde het aantal bedrijven dat door de bedrijven in het Bedrijven-Informatienet van LEI-DLO in 1991 wordt vertegenwoordigd. De met deze gegevens berekende budgettaire effecten staan in tabel 4.1 vermeld.

Tabel 3.1 Budgettaire effecten van veranderingen in de FOR op basis van ontwikkelingen op land- en tuinbouwbedrijven, gemiddeld per jaar

Variant	Budgettair effect (x miljoen gulden)
Introductie urennorm	+8
Vervallen afrekening bij onvoldoende ondernemingsvermogen	-27
Vervallen afrekening bij bedrijfsbeëindiging	-51
Introductie urennorm + vervallen afrekening bij onvoldoende ondernemingsvermogen	-19
Introductie urennorm + vervallen afrekening bij onvoldoende ondernemingsvermogen + vervallen afrekening bij bedrijfsbeëindiging	-70

4. CONCLUSIES

1. Ongeveer 90% van de ondernemers in de land- en tuinbouw neemt deel aan de FOR. De gemiddelde FOR-stand van deze ondernemers was in 1993 ruim 50.000 gulden. Jaarlijks wordt gemiddeld door de agrarische ondernemers ongeveer 6.000 gulden gedoteerd. In 1993 vond bij 7% van de ondernemers een afname plaats in verband met onvoldoende ondernemingsvermogen. Gedurende het ondernemerschap kopen agrarische ondernemers vrijwel geen stamrechten, om daarmee de FOR te laten afnemen.
2. Introductie van de urennorm heeft voor ongeveer 10% van ondernemers op de gespecialiseerde land- en tuinbouwbedrijven consequenties. Eenzelfde percentage van de ondernemers zou de gevolgen ondervinden van het laten vervallen van de afrekening bij onvoldoende ondernemingsvermogen.
3. Door introductie van een urennorm neemt het gemiddeld jaarlijks door de agrarische ondernemers te betalen bedrag aan inkomstenbelasting toe met ongeveer 130 gulden. Het vervallen van de afrekening bij onvoldoende ondernemingsvermogen leidt daarentegen tot een afname van het belastingbedrag met een omvang van 430 gulden gemiddeld per bedrijf per jaar. Het vervallen van de afrekening bij bedrijfsbeëindiging levert de gemiddelde agrarische ondernemers een gemiddeld jaarlijks belastingvoordeel op van ongeveer 800 gulden. Wanneer de drie opties voor verandering van de FOR samen worden ingevoerd, dan resulteert een jaarlijks belastingvoordeel van ongeveer 1.100 gulden voor de gemiddelde ondernemer.
4. Het eigen vermogen van het gemiddelde land- en tuinbouwbedrijf neemt door introductie van een urennorm na acht jaren af met ongeveer 1.000 gulden. Door het laten vervallen van de afrekening bij onvoldoende ondernemingsvermogen daarentegen neemt het eigen vermogen gemiddeld na acht jaren genomen toe met meer dan 1.000 gulden. Het laten vervallen van de afrekening bij bedrijfsbeëindiging heeft per definitie geen gevolgen voor het eigen vermogen van de blijvende bedrijven. De drie opties voor verandering van de FOR samen leiden tot een toename van het eigen vermogen van het gemiddelde bedrijf van ongeveer 400 gulden. Op bedrijfsniveau bestaan echter grote verschillen in het effect van de veranderingen in de FOR op de ontwikkeling van het eigen vermogen.

5. Het budgettaire effect van vormgeving van de FOR conform de zelfstandigenaftrek, dat wil zeggen invoering van de drie opties voor verandering samen, beloopt een bedrag van rond de 70 miljoen gulden per jaar voor wat betreft de gespecialiseerde land- en tuinbouwbedrijven.

LITERATUUR

- Baltussen, W.H.M. en M. Mulder (red.) (1995)
Lastenverlichtingen en -verzwaringen in voor de glastuinbouw; een financieel-economische beschouwing over 1994-2000; Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO); Mededeling 547
- Commissie-Oort (1986)
Zicht op eenvoud; Tweede Kamer; Vergaderjaar 1985-1986, 19 567, nr. 1
- Commissie-Stevens (1991)
Graag of niet; Rapport van de Commissie voor de belastingherziening; Den Haag, SDU en Juridische en Fiscale Uitgeverij; VN 1991-1879
- Commissie-Van Soest
Tweede kamer; Vergaderjaar 1970-1971, 11 259
- Dietvorst, G.J.B. (1995)
Fiscale Oudedagsreserve; integreren met de zelfstandigenaftrek of stroomlijnen? Deventer; FED fiscale brochure
- Mulder, M. (1994)
Bedrijfstakverkenning en financiële analyse; een simulatiemodel voor de glastuinbouw; Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO); Onderzoekverslag 126
- Poppe, K.J. (1992)
Het LEI-boekhoudnet van A tot Z; Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO); Publikatie 3.151
- Zaalmink, B.W., M. Mulder, B.J.E. Kooiman en H. Prins (1996)
Lastenverlichting en lastenverzwaring in de land- en tuinbouw in de periode 1990-1998; Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO); Mededeling 564
- Raad voor het Midden- en kleinbedrijf (1996)
Fiscale Oudedagsreserve (advies); Den Haag; Publicatienummer 6
- Knigge, J.A. (1996)
Modelanalyses van de Fiscale Oudedagsreserve; een onderzoek in opdracht van de Raad voor het Midden- en Kleinbedrijf; Zoetermeer, Economisch Instituut voor het Midden- en kleinbedrijf (EIM)

BIJLAGEN

Bijlage 1 De huidige FOR-regeling 1)

B.1.1 Algemeen

De fiscale oudedagsreserve (FOR) bestaat sedert 1973. De FOR is een belastingmaatregel voor zelfstandig ondernemers voor de vorming van een oudedagsvoorziening, genomen op basis van het advies van de commissie Van Soest (Tweede Kamer, vergaderjaar 1970-1971, nr. 11 259). Deze commissie had tot taak te onderzoeken of de toentertijd bestaande verschillen in belastingheffing tussen zelfstandigen en loontrekkenden leidden tot ongelijkheden bij de verdeling van de belastingdruk. De commissie constateerde een niet te billijken achterstelling van de zelfstandig ondernemer ten opzichte van de werknemer: de onmogelijkheid voor de zelfstandig ondernemer om ten laste van zijn winst een redelijke pensioenvoorziening op te bouwen. Volgens de commissie is de opbouw van een inkomensreserve voor de niet-actieve levensperiode geen inkomensbesteding maar inkomensspreiding in de tijd. Verruiming van de lijfrentepremieaftrek als oplossing om tot zo'n inkomensreserve te komen, wees de commissie van de hand, aangezien de ondernemer niet zomaar middelen voor de aankoop van lijfrenteverzekeringen aan zijn ondernemingsvermogen kan onttrekken. De commissie adviseerde de mogelijkheid die zowel rekening hield met de behoefte aan een redelijke oudedagsvoorziening als met de financieringsbehoefte van de onderneming.

De commissies Oort (1986) en Stevens (1991) hebben aanbevolen "de FOR te vervangen door een eenvoudiger pensioenreserve, die geen binding met het ondernemingsvermogen kent", de FOR alleen toe te staan aan ondernemers die voldoen aan de urennorm van de zelfstandigenaftrek en onderdeel te maken van de winstberekening, zodat de FOR een beclaimde winstreserve wordt die op de balans tot uitdrukking komt.

In het wezen van de FOR komt de ratio ervan, oudedagsvoorziening en financieringsbehoefte, duidelijk tot uitdrukking: de ondernemer heeft door de op voorhand onbelaste dotaties minder privé-opnamen te doen, omdat het bedrag van de verschuldigde inkomstenbelasting lager is. De heffing over de gedoteerde bedragen wordt naar de toekomst verschoven.

Om de regeling eenvoudig te houden, is afgezien van het toepassen van een AOW-korting. De FOR zorgt er dus voor dat ook de kleine ondernemer een aanvullende oudedagsvoorziening op kan bouwen.

Aldus geniet de deelnemende ondernemer een rente- en inflatievoordeel. Waarborgen dat de uitgestelde belastingbedragen ook metterdaad voor de ondernemingsuitoefening dan wel oudedagsvoorziening worden aangewend, bestaan niet.

B.1.2 De FOR in hoofdlijnen

- 1° Iedere belastingplichtige die winst uit een of meer ondernemingen geniet (artikel 6 Wet IB 1964) mag ten laste van zijn onzuiver inkomen een FOR vormen (artikelen 44d(1) en 44d(4) jo. artikel 3(3)(a) Wet IB 1964). Het gaat niet om de

1) Door mr. W.M.G. Visser (LNV).

feitelijke uitoefening van de onderneming; voor de vorming van de FOR is het voldoende wanneer de onderneming (mede) voor rekening van de belastingplichtige wordt gedreven. Indien en voorzover winst is vrijgesteld kan geen FOR worden opgebouwd. Een ondernemer die alleen het bosbedrijf uitoefent heeft weliswaar een onderneming, maar kan geen FOR opbouwen voorzover de voordelen uit dat bosbedrijf niet tot de winst behoren (artikel 8(1)(a) Wet IB 1964);

- 2° de ondernemer is in beginsel verplicht jaarlijks bedragen aan de FOR te doteren als hij 18 jaar of ouder en jonger dan 65 jaar is (artikel 44e(1) "toevoegingen (...) vinden plaats" Wet IB 1964). De ondernemer behoeft niet te doteren als hij dat bij zijn aangifte verzoekt (artikel 44e(5) Wet IB 1964). Die keuze wordt per jaar uitgebracht. De ratio van de keuzemogelijkheid is ook om bij daling van het inkomen beneden de belastingvrije som reservering niet verplicht te stellen. Op het gedoteerde bedrag komt immers desondanks de inkomstenbelastingclaim te rusten;
- 3° de jaarlijkse dotatie aan de FOR bedraagt 11½% van de winst voorzover die niet meer beloopt dan f 70.139,- plus 10% van de winst voorzover die meer beloopt dan f 70.139,- (1996); de jaarlijkse dotatie bedraagt nooit meer dan f 19.913,- (1996) (artikel 44e(2) Wet IB 1964). Deze maximumdotatie wordt jaarlijks voor de inflatie gecorrigeerd zoals dat ook jaarlijks gebeurt met het inkomstenbelastingtarief (artikel 66b Wet IB 1964);
- 4° op de dotaties komen in mindering de premies of andere bijdragen uit hoofde van een pensioenregeling die ten laste van de winst zijn gebracht (artikel 44e(3) jo. artikel 8(1)(f) Wet IB 1964). In veel gevallen zal geen dotatie kunnen plaatsvinden. Bij de vaststelling van de dotatiegrondslag en bij de berekening van de toevoeging blijven die premies en andere bijdragen evenwel buiten beschouwing;
- 5° echtgenoten die al dan niet in een man-vrouwmaatschap of man-vrouwfirma beiden winst uit onderneming genieten, kunnen ieder een FOR opbouwen (artikel 5(2)(a) jo. 5(3)(a) Wet IB 1964);
- 6° de FOR mag niet groter zijn dan de fiscale boekwaarde van het ondernemingsvermogen (vermogenstoets) (artikel 44f(1)(c) Wet IB 1964). Lijdt de ondernemer verlies, dan kan zijn ondernemingsvermogen onder de FOR-stand dalen. Over de verplichte afname is inkomstenbelasting verschuldigd;
- 7° de FOR kan slechts op vijf wijzen afnemen. De ondernemer die een FOR heeft opgebouwd kan deze dus niet zomaar weer opheffen. De volgorde van deze vijf wijzen van afnemingen is dwingend:
 - *onbelaste* overdracht van de FOR aan de echtgenoot of partner ingeval van geruisloze doorschuiving (artikel 44f(1)(a) eerste volzin jo. artikel 17 Wet IB 1964);
 - *onbelaste* afneming van de FOR ter grootte van het onbenutte deel van de stakingswinstvrijstelling bij staken (artikel 8(1)(d) Wet IB 1964), bij voortzetting na overlijden (artikel 15(3) Wet IB 1964), voortzetting na ontbinding van het huwelijk (artikel 15(3) Wet IB 1964), geruisloze overdracht aan familie of echtgenote/partner (artikel 44f(1)(a) tweede volzin Wet IB 1964) wordt het. Vereist is dan wel, dat de onderneming ten minste drie jaar voor rekening van de ondernemer die staakt is gedreven;
 - *belaste* afneming (naar normaal tarief) met het bedrag waarvoor in het kalenderjaar aftrek premies lijfrente wordt toegepast (artikel 45a(4) Wet IB 1964). De belaste afneming wordt gecompenseerd met hetzelfde bedrag aan premieaftrek. De FOR wordt dus omgezet in een recht op lijfrentetermijnen. Dat kan

- uitsluitend een lijfrenterecht zijn (artikel 45(1)(g) Wet IB 1964). De ondernemer kan tijdens de bedrijfsuitoefening, dus voor staking, vrijwillig het bedrag van de op dat moment aanwezige FOR, of een gedeelte daarvan, opheffen, mits hij in hetzelfde kalenderjaar tot ten minste het bedrag van deze opheffing premies (koopsom) voor een lijfrente heeft betaald. Financiering van de premies mag uit privé-middelen (artikel 44f(1)(b) Wet IB 1964);
- *belaste afnemings (naar normaal tarief) wegens onvoldoende ondernemingsvermogen (vermogenstoets).* De FOR neemt verplicht en belast af met het bedrag waarmee deze per ultimo het kalenderjaar het ondernemingsvermogen overtreft. Ontbreekt het ondernemingsvermogen geheel dan wordt de gehele FOR opgeheven (artikel 44f(1)(c) Wet IB 1964). De afnemings is ingeval van staking belast naar het hoge bijzondere tarief van 45% (artikelen 57(1)(i) jo. 57(2) Wet IB 1964);
 - *belaste afnemings (naar hoog bijzonder tarief van 45%) wegens beëindiging van de binnenlandse belastingplicht.* Dit is het geval wanneer de belastingplichtige overlijdt of emigreert (artikelen 44f(1)(d) jo. artikel 57(1)(d) jo. 57(2) Wet IB 1964);
- 8° als de ondernemer zijn onderneming geheel of gedeeltelijk heeft gestaakt en voornemens is een nieuwe onderneming te beginnen of een bestaande onderneming uit te breiden, mag hij de FOR onder voorwaarden handhaven (artikel 44f(2) Wet IB 1964);
 - 9° de ondernemer kan de FOR vrijwillig geheel of gedeeltelijk omzetten in een oudedagsvoorziening. De afname van de FOR is belast (artikel 44f(1)(b) Wet IB 1964), hetwelk tot hetzelfde bedrag wordt gecompenseerd door de lijfrentepremieaftrek (artikel 45a(4) Wet IB 1964). Hetzelfde geldt ingeval bij staking van de onderneming een lijfrenterecht wordt bedongen tegenover de aan de stakingswinst toe te voegen FOR. De oudedagsvoorziening kan alleen een lijfrenterecht zijn in de zin van artikel 45(1)(g) Wet IB 1964);
 - 10° bij overdracht van de onderneming met geruisloze doorschuiving (artikel 17(1) Wet IB 1964) moet de FOR worden afgerekend. Hoewel bij geruisloze doorschuiving fiscaal niet wordt gestaakt, zijn op de afwikkeling van de FOR toch de stakingswinstvrijstelling en het bijzondere tarief van toepassing;
 - 11° op verzoek kan de FOR worden doorgeschoven naar de echtgenoot of partner met wie de ondernemer duurzaam samenwoont en met toepassing van de zogenaamde geruisloze doorschuiffaciliteit (artikel 17(1) Wet IB 1964) in maatschaps- of vof-verband gaat samenwerken (artikel 44g(3) Wet IB 1964);
 - 12° bij staking van de onderneming moet de FOR worden opgeheven (artikel 44f(1)(a) Wet IB 1964). De FOR neemt in het jaar van staking van de onderneming onbelast af met het nog niet gebruikte bedrag van de stakingswinstvrijstelling (artikel 44f(1)(a) jo. artikel 8(1)(d) Wet IB 1964). Indien en voorzover na het stakingstijdstip nog baten of lasten worden gerealiseerd kunnen die naar vaste rechtspraak nog winst of verlies uit onderneming vormen, maar van een voor rekening van de belastingplichtige gedreven onderneming is geen sprake meer zodat geen recht bestaat op handhaving, laat staan dotaties aan de FOR;
 - 13° de FOR moet bij het overlijden van de ondernemer in beginsel worden afgerekend naar het hoge bijzondere tarief van 45% (artikel 44f(1)(d) jo. artikel 57(1)(j) Wet IB 1964). De erfgenamen kunnen afrekening voorkomen door binnen zes maanden na het overlijden de FOR om te zetten in een oudedagsvoorziening (artikel 45b(3) Wet IB 1964). Ook blijft afrekening achterwege als de echtgenoot of partner met wie de overleden ondernemer duurzaam samenwoonde de on-

- nderneming rechtstreeks voortzet of mede voortzet en verzoekt om gehele of gedeeltelijke overname van de FOR (artikelen 44g(1) en 44g(2) Wet IB 1964);
- 14° de FOR moet bij emigratie van de ondernemer worden afgerekend naar het hoge bijzondere tarief van 45% (artikel 44f(1)(d) Wet IB 1964) jo. artikel 57(1)(j) Wet IB 1964;
- 15° de FOR beïnvloedt de hoogte van het onzuivere inkomen niet. De toe- en afname van de FOR zijn dus niet van invloed op de drempelbedragen voor de buitengewone-, lasten- en giftenaftrek;
- 16° de dotaties aan de FOR worden niet beïnvloed door middeling (artikel 66a Wet IB 1964) of door de meewerkaf trek (artikel 44n Wet IB 1964). Bij middeling worden immers belastbare sommen herrekend waarbij geen verandering wordt gebracht in de bestanddelen daarvan. De meewerkaf trek wordt toegepast bij de echtgenoot voor wiens rekening de onderneming wordt gedreven en komt evenals de FOR-dotatie in mindering op het onzuivere inkomen (artikel 3(3)(c) Wet IB 1964);
- 17° indien een inkomensbestanddeel naar een bijzonder tarief wordt belast, geldt voor een dotatie aan de FOR dat die zoveel mogelijk in mindering wordt gebracht op het normaal belaste inkomen en vervolgens op achtereenvolgens het hoge bijzondere tarief, het lage bijzondere tarief en het herkapitalisatietarief (artikel 58a Wet IB 1964);
- 18° een dotatie aan de FOR komt in aanmerking voor verliescompensatie (artikelen 51(1) en 51(2) Wet IB 1964). Een dotatie aan de FOR kan een verlies, dat wil zeggen een negatief inkomen, laten ontstaan of vergroten. Een afnemning van de FOR kan een verlies verkleinen of voorkomen dat een verlies ontstaat. Een dotatie aan of een afnemning van de FOR heeft geen invloed op de onbeperkt voorwaarts verrekenbare ondernemingsverliezen (artikel 51(3) Wet IB 1964). De mutaties in de FOR spelen zich immers geheel buiten de winstsfeer af;
- 19° dotaties en afnemingen mogen niet worden gesaldeerd aangezien voor afnemingen verschillende tarieven gelden.

De FOR maakt geen deel uit van de winstberekening en is daarom geregeld in afdeling 5A (artikelen 44d tot en met 44k) van de Wet op de inkomstenbelasting 1964 (Wet IB 1964) en niet in Afdeling 2 ("Winst uit onderneming"). De FOR mag worden gevormd voorzover het tegenover de gevormde reserve aan het eind van het jaar ten minste een gelijk bedrag aan ondernemingsvermogen staat (vermogenstoets). De vorming komt ten laste van het onzuivere inkomen. Er is slechts sprake van uitstel van de belastingheffing. Daarom rust op de reserve een inkomstenbelastingclaim. Hoewel de FOR een fiscaal beclaimde reserve is, komt deze toch niet tot uitdrukking op de balans, maar wordt extra-comptabel bijgehouden.

Een minimum dotatielimiit is per 1 januari 1992 afgeschaft; ondernemers met verlies of een bescheiden winst kunnen daardoor geen FOR opbouwen. Een belaste afnemning van de FOR is dus geen winst uit onderneming, geen stakingswinst en kan dus nimmer worden belast tegen het speciale overlijdenstarief van 20%.

Het begrip "ondernemingsvermogen" omvat de fiscale boekwaarde van het vermogen van de onderneming. Ingeval de ondernemer meer dan een onderneming drijft, is het ondernemingsvermogen de bijeengetelde fiscale boekwaarden van die ondernemingen (artikel 44j Wet IB 1964).

De belaste afnemning wegens onvoldoende ondernemingsvermogen per ultimo boekjaar, vindt dikwijls op ongelegen ogenblikken plaats. De ondernemer kan de belaste afnemning nog compenseren door het sluiten van een lijfrenteverzekering. Moeten deze worden onttrokken aan het ondernemingsvermogen dan raakt dat de liquidi-

teitspositie van de onderneming verder. De Wet sluit niet uit dat de ondernemer de lijfrenteverzekeringsuitkering uit privé-vermogen financiert (artikel 45a(4) Wet IB 1964).

De vermogenstoets kan ook een probleem geven wanneer een onderneming geruisloos (artikel 17 Wet IB 1964) tegen de werkelijke waarde wordt overgedragen. De overnemer begint dan in veel gevallen met een gering of mogelijk zelfs negatief vermogen als hij over onvoldoende kapitaal beschikt om de overname te bekostigen en de overnamesom op de commerciële waarde wordt bepaald. De financieringsschuld behoort tot het verplicht ondernemingsvermogen. Tegenover de lage fiscale boekwaarde staat dan een relatief hoge schuld; de ruimte voor de vorming van de FOR is dan minimaal.

Bijlage 2 Bedrijven-Informatienet van LEI-DLO

Het Bedrijven-Informatienet van LEI-DLO is een informatienet waarin voor een representatieve steekproef van land- en tuinbouwbedrijven een groot aantal economische, technische en sociale gegevens opgenomen. Dit net maakt deel uit van het "Informatienet inzake landbouwbedrijfsboekhoudingen" van de Europese Unie. Elk steekproefbedrijf representeert een bepaald aantal bedrijven in de totale populatie land- en tuinbouwbedrijven (zie tabel B.2.1).

Tabel B.2.1 Het aantal in het onderzoek meegenomen bedrijven en het aantal vertegenwoordigde bedrijven, uitgesplitst naar bedrijfstype, 1991

Bedrijfstype	Aantal bedrijven in steekproef	Aantal vertegenwoordigde bedrijven in populatie
Akkerbouwbedrijven	228	10.255
Gespecialiseerde melkveehouderijbedrijven	322	23.556
Gemengde melkveehouderijbedrijven	115	9.445
Zeugenbedrijven	47	2.914
Gemengde varkensbedrijven	52	3.442
Pluimveebedrijven	18	1.365
Glasgroentebedrijven	84	3.127
Snijbloemenbedrijven	96	3.444
Potplantenbedrijven	50	923
Fruitteeltbedrijven	48	1.252
Boomkwekerijbedrijven	47	1.047
Vollegrondsgroentebedrijven	42	1.010
Bloembollenbedrijven	47	1.335
Champignonbedrijven	38	581
Land- en tuinbouwbedrijven	1.236	63.631

Bron: Bedrijven-Informatienet van LEI-DLO.

Het Bedrijven-Informatienet vertegenwoordigt ongeveer twee derde van het totaal aantal hoofdberoepsbedrijven in de land- en tuinbouw. De niet-vertegenwoordigde bedrijven zijn voor een groot deel kleiner dan de gehanteerde ondergrens van 16 ege (Europese grootte-eenheden). Deze groep bestaat voor een belangrijk deel uit nevenberoepers en rustende agrariërs.

Bijlage 3 Financieel-Economisch Simulatie (FES)-model

Het Financieel-Economisch Simulatie (FES)-model (Mulder, 1994) wordt op LEI-DLO gebruikt voor het beantwoorden van vragen over de financieel-economische ontwikkeling van bedrijven in de land- en tuinbouw. Het model is een stochastisch micro-simulatiemodel. Voor alle afzonderlijke land- en tuinbouwbedrijven in het Bedrijven-Informatienet (de zogenaamde steekproefbedrijven; zie paragraaf 3.2) bootst het model de financieel-economische ontwikkeling na. Bij deze simulatie wordt onder meer rekening gehouden met onzekerheid die bestaat met betrekking tot externe factoren en het gedrag van de overheid, banken en ondernemers. In figuur B.3.1 wordt een overzicht gegeven van de aspecten die wel en de aspecten die niet in het FES-model worden meegenomen.

Onderdeel model	Wel in het model	Niet in het model
Ondernemer:	- opvolging - stoppen (i.v.m. overlijden) - stoppen (i.v.m. emigratie) - stoppen (i.v.m. leeftijd) - stoppen (i.v.m. andere redenen) - opbouw FOR	- verandering aantal ondernemers per bedrijf
Bedrijf:	- veroudering - modernisering (via vervangingsinvesteringen) - herwaardering activa - aanpassing bedrijfsvoering aan milieueisen (via o.a. milieu-investeringen) - aanpassing uitgaven bij liquiditeitsproblemen - verandering financiële structuur - faillissement	- verplaatsingen - uitbreidingen - overschakelingen - verandering ondernemingsvorm - toetredingen
Omgeving bedrijf:	- prijzen "inputs" en "outputs" - rentevoet en dergelijke - inflatie - fiscaal beleid - milieubeleid	

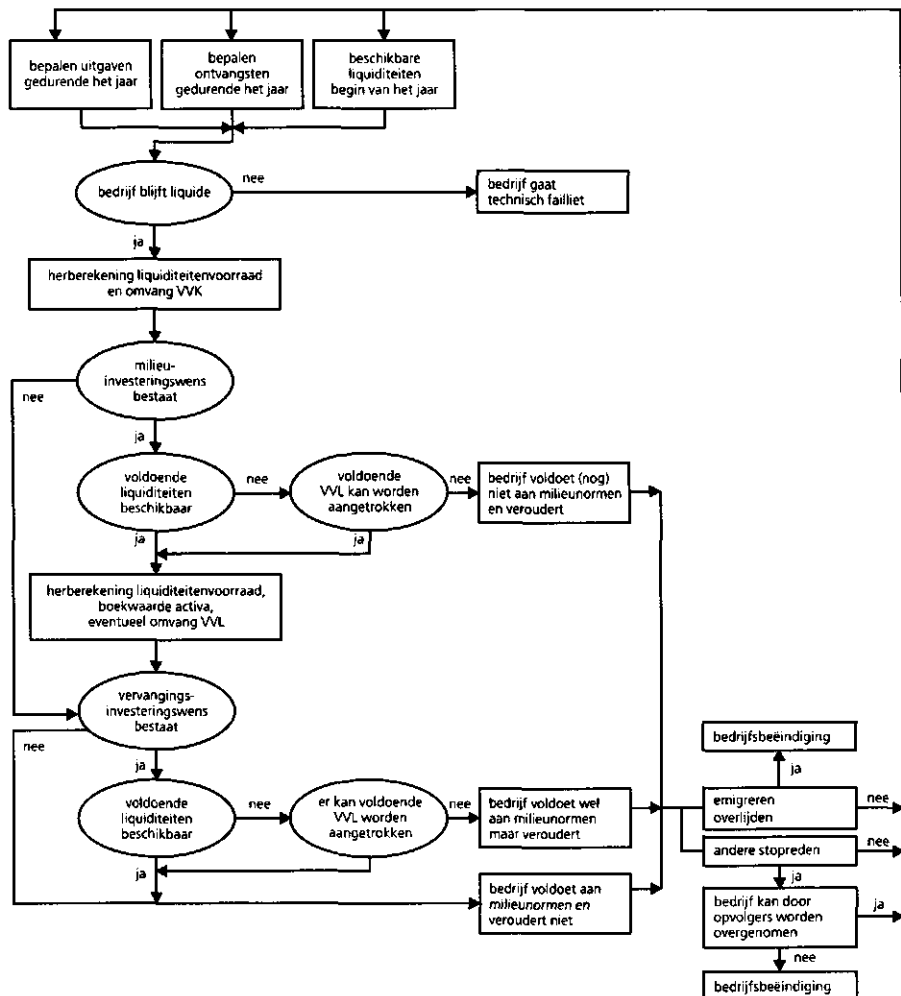
Figuur B.3.1 Dynamische aspecten die wel/niet in het FES-model worden meegenomen

Het FES-model simuleert de ontvangsten en uitgaven op elk van de steekproef-bedrijven gedurende elk jaar van de simulatieperiode. Verder worden de op elk van de bedrijven verrichte investeringen gesimuleerd evenals de wijze van financiering van deze investeringen. Deze zogenaamde gebeurtenissen op de bedrijven hebben gevolgen voor onder andere de samenstelling van de activa en passiva. Met behulp van het

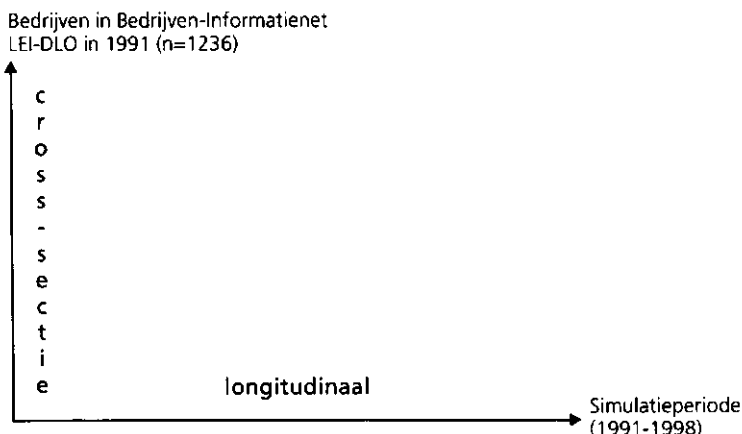
FES-model wordt voor elk van de steekproefbedrijven inzicht verkregen in de ontwikkeling gedurende de simulatieperiode van:

- de bedrijfseconomische en fiscale balans;
- de Staat van Herkomst en Besteding van Middelen;
- de liquiditeitssituatie;
- de ouderdom van het productieapparaat;
- de trajecten van inkomstenbelasting, de vennootschapsbelasting en de vermogensbelasting.

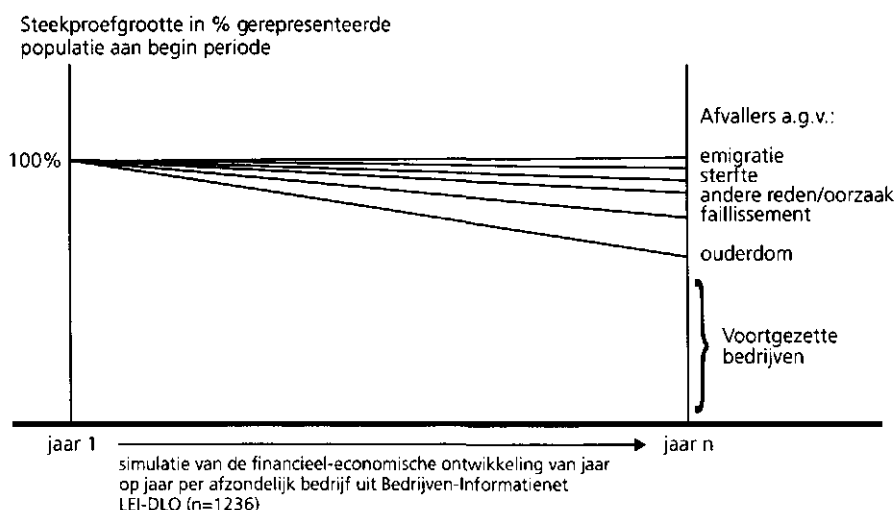
In figuur B3.2 wordt het algoritme voor de bepaling van de financieel-economische ontwikkeling op de land- en tuinbouwbedrijven in het Bedrijven-Informatienet van LEI-DLO weergegeven.

Figuur B.3.2 Algoritme voor de bepaling van de financieel-economische ontwikkeling per steekproefbedrijf

Figuur B.3.3 De twee dimensies van de analyse

Figuur B.3.4 Ontwikkeling van de steekproefgrootte gedurende de simulatieperiode

Omdat de steekproefbedrijven zich in verschillende fasen van de ondernemingscyclus bevinden, heeft de analyse met het FES-model zowel een longitudinaal aspect ("ontwikkeling in de tijd per bedrijf") als een cross-sectie-aspect ("vergelijking in ontwikkeling van verschillende bedrijven gedurende een bepaalde periode") (zie figuur B.2.3).

In het eerste jaar van de simulatieperiode zijn de steekproefbedrijven die met behulp van het FES-model worden doorgerekend, representatief voor de populatie van

land- en tuinbouwbedrijven waaruit zij zijn getrokken. Van deze bedrijven valt gedurende de simulatieperiode *endogeen* jaarlijks een deel af als gevolg van faillissement, emigratie, sterfte en andere factoren, zoals leeftijd ondernemer. Een gedeelte van de bedrijven waarvan de ondernemer stopt, wordt overgenomen door een opvolger, al of niet in familieverband. Omdat in het model geen rekening wordt gehouden met toetredingen tot de bedrijfstak (zie figuur B.3.1), neemt met het verstrijken van de simulatieperiode de representativiteit van de modelberekeningen voor de ontwikkelingen in de populatie af (zie figuur B.3.3).

Teneinde de ontwikkeling in de te betalen inkomstenbelasting en eigen vermogen gemiddeld per voortgezet bedrijf te verschonen van een verstorend "cross-sectie"-effect, i.c. verkleining van de groep van bedrijven gedurende de periode, wordt het jaarlijkse gemiddelde alleen berekend voor die bedrijven die gedurende de gehele periode worden voortgezet. Analoog hieraan wordt bij de vergelijking tussen varianten alleen gekeken naar bedrijven die in *beide* varianten gedurende *gehele* periode worden voortgezet.

De berekening van de gemiddelden gebeurt verder door gebruikmaking van de wegingsfactoren, zodat het aldus gewogen gemiddelde betrekking heeft op de gehele populatie die door het databestand wordt vertegenwoordigd (zie bijlage 1).

Bijlage 4 Verwerking FOR in het FES-model

De uitgangspunten ten aanzien van het gedrag van de ondernemer met betrekking tot de FOR worden onderscheiden naar een aantal perioden gedurende de ondernemers "loopbaan" voor en vanaf het begin van de simulatieperiode 1).

Periode voor begin simulatieperiode

De dotaties aan en afnemingen van de FOR in de jaren voor het begin van de simulatieperiode bepalen de omvang van de FOR-stand per begin van deze periode. De FOR-stand is bepaald via de veronderstelling dat de ondernemers vanaf maximaal 10 jaar 2) voordat 3) zij het bedrijf overnamen tot het begin van de simulatieperiode elk jaar een bepaald bedrag aan de FOR hebben gedoteerd. Voor de melkveebedrijven is, vanwege de relatief goede bedrijfsresultaten in de achterliggende jaren dit bedrag op 8.000 gulden gesteld en voor de overige bedrijven op 4.000 gulden. Verondersteld is dat voorafgaande aan de simulatieperiode er geen sprake is geweest van vermindering van de FOR als gevolg van onvoldoende ondernemingsvermogen. Dit betekent onder meer dat in het eerste jaar van de simulatieperiode een niet-realistische concentratie van afrekeningen plaats zou vinden. Om dat te voorkomen worden deze afrekeningen over een aantal jaren "uitgesmeerd".

Periode vanaf begin simulatieperiode tot aan bedrijfsovername c.q. bedrijfsbeëindiging

Het gedrag van de ondernemer komt allereerst tot uitdrukking in de wens om te doteren (zie figuur B.4.1). De ondernemer kan schriftelijk verzoeken om de dotatie achterwege te laten (art. 44e(5)). Een dergelijk verzoek zal worden gedaan in geval van een lage winst. In het model wordt verondersteld dat er niet wordt gedoteerd wanneer in verband met een lage winst geen inkomstenbelasting hoeft te worden betaald. Over de opgebouwde FOR moet immers bij bedrijfsbeëindiging worden afge-rekend zodat de wens om te doteren in dit geval nadelig is.

Het gedrag van de ondernemer komt vervolgens tot uitdrukking in de wens om een recht op periodieke uitkeringen te kopen. De ondernemer mag de FOR geheel of gedeeltelijk laten afnemen wanneer hij gedurende hetzelfde jaar voor tenminste dit bedrag een recht op periodieke uitkeringen koopt (art. 44f(1)(b)). In het model wordt verondersteld dat elk jaar 10% van de ondernemers die nog geen recht op periodieke uitkeringen hebben gekocht een dergelijk recht kopen. Het maximum aankoopbedrag is gesteld op 75.000 gulden. Verder wordt verondersteld dat 20% van de ondernemers die een dergelijk recht hebben gekocht gedurende de bedrijfsuitoefening periodieke uitkeringen ontvangen. Aangenomen wordt dat deze ondernemers vanaf de leeftijd

-
- 1) Deze uitgangspunten zijn gebaseerd op de resultaten van de enquête die is gehouden onder aantal leden van de Vereniging van Accountants- en Belastingadviesbureaus (VLB) (zie hoofdstuk 3).
 - 2) Aangezien de FOR in 1973 van kracht is geworden, gaat een dotatie op z'n vroegst in dat jaar in.
 - 3) Verondersteld is dat de huidige ondernemers in de jaren voordat zij hun bedrijf overnamen, in het bedrijf hebben meegewerkt en voor de IB als een ondernemer werden beschouwd.

van 55 jaar totdat de bedrijfsuitoefening wordt beëindigd een periodieke uitkering ontvangen. Ondernemers die voor het begin van de simulatieperiode 55 jaar zijn geworden, ontvangen vanaf het eerste jaar van de simulatieperiode een uitkering.

Alle overige uitgangspunten m.b.t. de ondernemer zijn door de wet bepaald. Het betreft onder andere het percentage van de winst dat jaarlijks aan de FOR wordt toegevoegd (gedoteerd, art. 44e(1) en art. 44e(2)), de vermindering van de FOR-dotatie met ten laste van de winst gekomen premies uit hoofde van pensioenregelingen (art. 44e(3)) en de afname van de FOR in verband met het overtreffen van het bedrijfsvermogen (de zogenaamde vermogenstoets, art 44f(1)(c)). In het model wordt voor de ondernemer het bedrag aan inkomstenbelasting berekend.

Aspect	Waarde
TOEVOEGING FOR:	
FOR-dotatie gedurende simulatieperiode (art. 44e(1) en art. 44e(2))	modelmatig bepaald: 11,5% tot winstgrens; 10% boven winstgrens 1991: 60.918 gld. 1992: 62.746 gld. 1993: 65.194 gld. 1994: 66.955 gld. 1995: 68.629 gld. 1996: 70.139 gld. 1997: zie 1996 1998: zie 1996
Winstgrens FOR (art. 44e(2))	1991: 17.294 gld. 1992: 17.813 gld. 1993: 18.508 gld. 1994: 19.008 gld. 1995: 19.484 gld. 1996: 19.913 gld. 1997: zie 1996 1998: zie 1996
Maximale toevoeging (art. 44e(2))	1991: 17.294 gld. 1992: 17.813 gld. 1993: 18.508 gld. 1994: 19.008 gld. 1995: 19.484 gld. 1996: 19.913 gld. 1997: zie 1996 1998: zie 1996
Ondernemer verzoekt schriftelijk om de dotatie aan de FOR achterwege te laten (art. 44e(5))	modelmatig bepaald verzoek wanneer belastingbedrag inkomstenbelasting gelijk aan 0 is
Verplichte pensioenregeling (art. 44e(3))	komt in de land- en tuinbouw niet voor
AFNAME FOR:	
Kans dat een ondernemer die nog geen recht op periodieke uitkeringen heeft gekocht een dergelijk recht koopt (art. 44f(1)(b))	10
Maximaal aankoopbedrag	75.000 gulden
Kans dat een ondernemer die een recht op periodieke uitkeringen heeft gekocht gedurende de bedrijfsuitoefening hieruit periodieke uitkeringen ontvangt	20
Vermogenstoets (art. 44f(1)(c))	modelmatig bepaald (volgens wet IB)
INKOMSTENBELASTING ONDERNEMER:	
	modelmatig bepaald (volgens wet IB)

Figuur B.4.1 Uitgangspunten ten aanzien van FOR vanaf begin simulatieperiode tot aan eventuele bedrijfsovername c.q. bedrijfsbeëindiging

Periode van bedrijfsovername c.q. bedrijfsbeëindiging

In het FES-model worden vijf mogelijke redenen/oorzaken van beëindiging van de bedrijfsuitoefening onderscheiden (zie figuur B.4.2).

Een ondernemer kan *ten eerste* stoppen omdat hij een bepaalde leeftijd heeft bereikt. In het model wordt verondersteld dat wanneer de ondernemer een opvolger heeft, deze opvolger gedurende drie jaar (namelijk wanneer de ondernemer 62, 63 en 64 jaar is) probeert om de overname te financieren. Is de ondernemer 65 jaar geworden en heeft hij geen opvolger of is het voor de opvolger niet mogelijk om de overname te financieren dan wordt het bedrijf aan een derde verkocht. Is de ondernemer voor het begin van de simulatieperiode 65 jaar geworden, dan probeert de opvolger in het eerste jaar van de simulatieperiode de overname te financieren. Is het voor de opvolger in dit jaar niet mogelijk om de overname te financieren dan wordt het bedrijf aan een derde verkocht.

Een ondernemer kan *ten tweede* stoppen omdat er sprake is van een faillissement. In het model wordt verondersteld dat de ondernemer om aan zijn betalingsverplichtingen te kunnen voldoen een aantal maatregelen in een bepaalde volgorde neemt. Het gaat hierbij om het gebruik van de beschikbare liquiditeiten, de aanvraag van krediet, de aanvraag van uitstel van betaling van aflossing, vermindering van de uitgaven, de aanvraag van bijstandskrediet en de aanvraag van een bijstandslening. Aangenomen wordt dat er sprake is van een (technisch) faillissement wanneer de benodigde bijstandslening groter is dan het wettelijk maximale bedrag dat geleend mag worden.

Aspect	Waarde
STOPREDEN:	
Overlijden van de ondernemer	0,1% van de ondernemers
Emigratie	0,1% van de ondernemers
Bereiken van de leeftijd van 65 jaar	modelmatig bepaald
Faillissement	modelmatig bepaald
Andere redenen	0,5% van de ondernemers
VERKOOP:	
Verkoopprijs bij verkoop aan opvolger	landbouwbedrijf: 0,65 * boekwaarde grond + 0,55 * boekwaarde gebouwen, glasop- standen + 0,85 * boekwaarde machines, installaties, plant-opstanden + 1,00 * boekwaarde overige activa tuinbouwbedrijf: 0,80 * boekwaarde grond, gebouwen, glasopstanden, machines, installaties, plantopstanden
Verkoopprijs bij verkoop aan derde	1,00* boekwaarde overige activa
Liquiditeiten opvolger op moment overname	boekwaarde activa
Gemiddeld % bedrijven dat wordt verkocht aan opvolger waarbij sprake is van geruisloze doorschuiving/idem waarbij geen sprake is van geruisloze doorschuiving	150.000+0,20 vermogen bedrijf 20/80

Figuur B.4.2 Uitgangspunten ten aanzien van FOR bij bedrijfsovername c.q. bedrijfsbeëindiging

Een ondernemer kan *ten derde* vrijwillig stoppen, *ten vierde* emigreren of *ten vijfde* overlijden. In het model wordt verondersteld dat jaarlijks 0,5% van de ondernemers vrijwillig stopt, 0,1% van de ondernemers overlijdt en 0,1% van de ondernemers emigreert.

Bij verkoop van het bedrijf binnen de familie wordt meestal een lagere verkoopprijs gehanteerd dan de verkoopprijs die geldt bij verkoop aan een derde. De verkoopprijs bij verkoop aan een derde wordt gelijkgesteld aan de boekwaarde van de activa. Bij het bepalen van de verkoopprijs bij verkoop binnen de familie is gebruikgemaakt van de berekeningen zoals deze zijn toegepast in Mulder en Venema (1993).

In het model wordt verondersteld dat de opvolger minimaal 150.000 gulden plus 20% van het eigen vermogen op het moment van bedrijfsovername heeft kunnen sparen op het moment dat hij het bedrijf wil overnemen. Om de overname te kunnen financieren kan de opvolger verder een familielening en/of een banklening afsluiten. Om het maximaal mogelijke bedrag te bepalen dat de opvolger van de stoppende ondernemer kan lenen, wordt een schatting gemaakt van de inkomsten en uitgaven van de stoppende ondernemer na beëindiging van de bedrijfsuitoefening. Om het maximaal mogelijke bedrag te bepalen dat de opvolger bij de bank kan lenen, wordt een schatting gemaakt van de terugbetalingscapaciteit, de zekerheden en de solvabiliteit na overname. Hierbij wordt het eigen vermogen van de opvolger gelijkgesteld aan de boekwinst (= boekwaarde activa minus gehanteerde verkoopprijs) plus het bedrag dat de opvolger heeft kunnen sparen plus mogelijke herwaarderingen.

In het model wordt verder verondersteld dat 20% van de ondernemers waarvan het bedrijf door een opvolger wordt overgenomen, geruisloos doorschuift terwijl 80% niet geruisloos doorschuift.

Periode na bedrijfsbeëindiging

Het gedrag van de stopper komt tot uitdrukking in de wens om na beëindiging van de bedrijfsuitoefening de stakingswinst en/of de opgebouwde FOR wel of niet om te zetten in een recht op periodieke uitkeringen. Dit is natuurlijk alleen mogelijk wanneer er niet geruisloos is doorgeschoven. In het model wordt verondersteld dat 25% van de ondernemers de stakingswinst omzet in een recht op periodieke uitkeringen, terwijl 75% over de stakingswinst afrekent (zie figuur B.4.3). Verder wordt verondersteld dat 25% van de ondernemers die in verband met het bereiken van een bepaalde leeftijd stoppen en 50% van de ondernemers die vrijwillig stoppen de opgebouwde FOR omzet in een recht op periodieke uitkeringen. Het aankoopbedrag is gelijk aan de stakingswinst respectievelijk de opgebouwde FOR met een maximum van 75.000 gulden. De stoppers ontvangen gedurende 10 jaar periodieke uitkeringen. In het model wordt voor de stopper het bedrag aan inkomstenbelasting berekend.

Aspect	Waarde	
AFREKENEN:		
Gemiddeld % stoppers dat de stakingswinst omzet in een recht op periodieke uitkeringen/gemiddeld % stoppers dat afrekent over de stakingswinst	25/75	
Gemiddeld % stoppers dat de opgebouwde FOR omzet in een recht op periodieke uitkeringen/gemiddeld % stoppers dat afrekent over de FOR	25/75	i.g.v. leeftijdstopper
	50/50	i.g.v. vrijwillige stopper
	0/100	i.g.v. overlijden
	0/100	i.g.v. emigreren
	75.000	i.g.v. leeftijdstopper
Bedrag waarvoor een recht op periodieke uitkeringen wordt gekocht	75.000	i.g.v. vrijwillige stopper
	0	i.g.v. overlijden
	0	i.g.v. emigreren
	10	
Aantal jaren waarin deze periodieke uitkering wordt ontvangen	modelmatig bepaald (volgens wet IB)	
INKOMSTENBELASTING STOPPER:		

Figuur B.4.3 Uitgangspunten ten aanzien van FOR na bedrijfsbeëindiging

Bijlage 5 Algemene uitgangspunten toepassing FES-model

Algemene lasten

* Onroerend Zaak Belastingen

Betreft jaarlijks terugkerende heffing op bezit of gebruik van onroerende zaken. Er zijn twee OZB-tarieven: een eigenaars- en een gebruikersheffing.

In het Bedrijven-Informatienet is de OZB apart geregistreerd. Voor de berekeningen is uitgegaan van de t/m 1994 betaalde OZB. Voor de periode 1995 t/m 1998 is een trendmatige lijn afgeleid uit de begrote OZB-opbrengsten per gemeente: 1994:

100

1995: 104,7

1996: 111,1

1997: 118,2

1998: 125,8

De inschatting van de laatste 2 jaren is gedaan aan de hand van een gelijk stijgingspercentage als in 1996 (6,4%).

* Waterschapslasten en reinigingsrechten

De waterschapslasten zijn opgesplitst in:

* verontreinigingsheffing (waterkwaliteit);

* omslag (waterkering/waterkwantiteit).

De reinigingsrechten worden door gemeenten geheven voor ophalen en vervoeren van bedrijfsafval.

Tabel B.5.1 Ontwikkeling waterschapslasten en reinigingsrechten (periode 1990 t/m 1998)

Heffing	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Verontreiniging	58,51	62,37	67,01	73,30	77,84	80,60	86,97	91,35	95,25
Omslag	100	102	107	112	116	136	142	148	154
Reinigingsrechten	100	122	161	201	242	274	294	315	338

Opmerkingen bij de tabel

De *verontreinigingsheffing* is uitgedrukt in guldens per vervuilingseenheid. Het aantal vervuilingseenheden per bedrijf bedraagt 3. Uitzonderingen hierop:

- agrarische bedrijven die uit andere hoofde (bijvoorbeeld grote personele bezetting) hoger aangeslagen zijn;
- melkveebedrijven:
 - * melkveebedrijven die alle melktank/spoelwater lozen: 6,2 vervuilingseenheden extra;
 - * bedrijven die niet lozen (bijvoorbeeld afvoer in mestbassin): 1 vervuilingseenheid extra.

Cijfers t/m 1995 zijn afkomstig van CBS. De prognose vanaf 1996 is gebaseerd op de prognose uit het Milieulastenprogramma Landbouw van VROM.

De omslag is geïndexeerd op 100 in het jaar 1990. De omslag wordt berekend aan de hand van een hectareomslag en een gebouwen/glasopstanden omslag. Vanaf 1994 geldt de OZB-waarde als basis. Voor de opstanden betekent dit dat de waarde hiervan is vermeerderd met de bijbehorende grond.

Cijfers t/m 1995 zijn afkomstig van CBS. Voor de prognose van de daarop volgende jaren is uitgegaan van het stijgingspercentage in 1995.

De reinigingsrechten zijn geïndexeerd op 100 in 1990. Cijfers t/m 1996 zijn afkomstig van CBS (begrote opbrengsten van gemeenten). Vanaf 1997 is geprognosticeerd met een gemiddeld stijgingspercentage van 7,3% (1996 ten opzichte van 1995). In het Bedrijven-Informatienet zijn de reinigingsrechten deels als een aparte post opgenomen. Voor het privé-deel wordt gecorrigeerd.

* *Grondwaterbelasting*

Dit betreft een heffing, ingevoerd per 1-1-1995, die aan waterleidingmaatschappijen opgelegd wordt voor elke m³ grondwater die wordt opgepompt. De heffing bedraagt 34 cent per m³. De waterleidingmaatschappijen berekenen deze heffing door aan alle afnemers van leidingwater. Het bedrag dat wordt doorberekend varieert sterk per waterleidingmaatschappij omdat deze heffing alleen voor grondwater en niet voor oppervlaktewater geldt (spreiding van circa 9 cent tot 38 cent per liter).

Op basis van de grondwaterwet geldt voor de landbouw een vrijstelling voor eigen gewonnen grondwater tot een maximum van 100.000 liter water in 1996. Dit maximum wordt afgebouwd naar 40.000 liter in 1997. De daarboven gewonnen hoeveelheid grondwater wordt belast met 17 cent per liter. De provincies krijgen nog door middel van wetswijziging een mogelijkheid om bovenop deze 17 cent een opslag van maximaal 2 cent per m³ te leggen. Door LEI-DLO is het waterverbruik van landbouwbedrijven vastgelegd.

* *Leges*

De stijging van de leges is gebaseerd op RIVM-meerjarenraming uit het milieuprogramma 1996-1999. Deze raming komt uit op een jaarlijkse verhoging van 2,2% (exclusief inflatie).

* *Collectieve lasten*

In het regeerakkoord 1995-1998 is voor alle begrotingshoofdstukken een ombuigingsstaakstelling opgenomen. Het totale effect van deze ombuigingen voor de primaire sector zal niet hoger liggen dan 40 tot 45 miljoen gulden. Deze ombuiging zal tot lastenverzwaring leiden. Voor de glastuinbouw is dit ingeschat op een structureel bedrag van f 600,- per bedrijf voor de periode 1995 t/m 1998 ten opzichte van 1994. Voor de overige sectoren is dit ingeschat op f 400,-. De hogere inschatting voor de glastuinbouw is een gevolg van het feit dat het gemiddelde glastuinbouwbedrijf een grotere productieomvang heeft en omdat veel heffingen direct of indirect afhankelijk zijn van de omvang van het bedrijf.

De ombuigingen zijn niet nader opgesplitst in onderdelen daarvan (bijvoorbeeld voorlichting/onderzoek enzovoort) en hoe deze aan de verschillende sectoren toe te delen. Dit wordt als te gedetailleerd beschouwd.

*Tabel B.5.2 Overzicht collectieve lasten ten opzichte van 1989 (gld./bedrijf) *)*

Sector	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Glastuinbouw	-350	-150	850	550	200	800	800	800	800
Overig	-250	-100	650	400	150	600	600	600	600

a) 1: Bovengenoemde bedragen zijn lastenverzwaringen. Dit betekent dat feitelijk in de jaren 1990 en 1991 er sprake is van lastenverlichting; 2: Voor landbouwsectoren betekent 1990 het boekjaar 1990/91; bovengenoemde lastenverzwaring (verlichting) van f 250,- is de situatie ten opzichte van autonoom (1989/90); 3: Voor tuinbouw wordt gerekend vanaf 1991. De lastenverzwaring hierbij kan worden berekend ten opzichte van 1989 (dus in 1991 het bedrag ad - f 150,- gebruiken; 4: Het verschil tussen glastuinbouw en de overige land- en tuinbouwsectoren wordt veroorzaakt doordat de glastuinbouwbedrijven gemiddeld iets groter zijn, en omdat veel heffingen direct of indirect afhankelijk zijn van de grootte van het bedrijf.

De collectieve lastenverzwaringen voor de periode 1990-1994 zijn afgeleid van de ombuigingen voor die periode. Deze ombuigingen zijn gecorrigeerd voor de CRL-regeling, welke immers door het FES-model wordt berekend. De berekende lasten zijn in onderstaande tabel weergegeven.

*** Wijziging pachtwet**

In 1995 is het nieuwe pachtnormenbesluit in werking getreden. Tegelijkertijd is de pachtwet gewijzigd. Deze wijzigingen kunnen tot gevolg hebben dat er voor pachtbedrijven sprake is van lastenverzwaringen.

In het kort komen de wijzigingen op het volgende neer:

- waterschapslasten mogen voor maximaal 50% worden doorberekend aan de pachter;
 - pacht prijs mag maximaal 2% van de vrije verkeerswaarde bedragen.
- De hoogst toelaatbare pacht prijzen worden geleidelijk aangepast in een aantal stappen.

In het Bedrijven-Informatienet is voor pachtbedrijven de huidige pacht prijs, maar ook de vrije verkeerswaarde van de grond vastgelegd. Nagegaan kan dus worden in hoeverre er sprake is van pacht prijsaanpassing. De pacht prijsverandering wordt als lastenverzwaring in het geheel meegenomen.

Fiscale lastenverlichtingen en -verzwaringen 1991 - 1998

1991

Lastenverzwaring

- Verlaging vermogensaftrek voor vpb tot nihil.

1992

Lastenverlichting

- Verhoging belastingvrije voet van 4660 naar 5225 (inflatiecorrectie is geen lastenverlichting).

Lastenverzwaring

- Geen toepassing inflatiecorrectie op de schijven.

1993

Lastenverlichting

- Verhoging belastingvrije voet van 5225 naar 5769 (inflatiecorrectie is geen lastenverlichting).

Lastenverzwaring

- Beperking inflatiecorrectie op de schijven tot 2,5% (0,1% lastenverzwaring).

1994

Lastenverlichtingen

- Bijdrage in WW-fondsen van 1,4 miljard gulden (terugrekenen op uurbasis).
- Verhoging zelfstandigenaftrek met f 760,- (inflatiecorrectie is geen lastenverlichting, ongeveer f 110,-).

Winst van	f 0	tot	f 85560	f 7395
	f 85560	tot	f 89180	f 6615
	f 89180	tot	f 92800	f 5835
	f 92800	tot	f 96420	f 5055
	f 96420			f 4275

- Verlaging tarief 1e schijf met 0,65 procentpunt.
- Verhoging van 2e schijf en vrijgesteld percentage van VB:
1993 1e schijf tot 131000 100% vrijgesteld;
2e schijf tot 1261000 40% vrijgesteld;
1994 1e schijf tot 135000 100% vrijgesteld (=inflatiecorrectie, geen lastenverlichting);
2e schijf tot 2947000 50% vrijgesteld (=lastenverlichting).

Lastenverzwaring

- Afschaffen inflatiecorrectie op de schijven.

Periode 1995 - 1998

Tabel B.5.3 Specifieke lastenverlichtingen in het kader van het terugsluizen van de energie-heffingen *) in de periode 1996-1998

Maatregel	Grootheid	1996	1997 **)	1998
Overhevelingstoeslag	daling brutoloon (ct/uur)	2,8	1,0	1,0
Zelfstandigenaftred	voor alle schijven (gulden)	800	350	150
Vennootschapsbelasting	hoge tarief (in procentpunt)	-1	-1	-1
Inkomstenbelasting	belastingtarief eerste schijf (procentpunt)	-0,3	-0,15	-0,15
Inkomstenbelasting	belastingvrije som (groep III) (gulden)	160		

*) Verhoging ouderenaftrek in buitengewone lasten is niet meegenomen in dit onderzoek; **) Bedrag komt bovenop het bedrag dat voor 1996 geldt. Voor 1998 geldt dat dit bedrag bovenop het bedrag van 1997 komt (zie ook paragraaf 2.5.5).

Overige fiscale lastenverlichtingen 1995 - 1998

- * Verlaging loonkosten via maatregelen in de sfeer van de sociale verzekeringen. 1994 per 1/7: 1,4 miljard gulden in WW= 14 cent per uur (bij de omrekening is uitgegaan van 5 miljoen werknemers en 2.000 uur per werknemer per jaar).
1995 0,6 mrd. ZFW = 6 cent per uur
1996 0,3 mrd. ZW = 3 cent per uur
1997 0,75 mrd. AAW/WAO = 5 cent per uur
- * Verhoging zelfstandigenaftrek per 1 juli 1994 met f 1.500,- in de eerste schijf, gelijkmatig aflopend tot f 0,- in de laatste schijf. Voor 1994 is gerekend met het bedrag van f 760,- en vanaf 1995 met het gehele bedrag (f 1.500,-).
- * Verlaging Inkomstenbelasting eerste schijf in 1995 met 1,15% punt.
- * Verhoging van vrijstellingspercentage ondernemersvermogen in vermogensbelasting in 1995 van 50% naar 68%.
- * Verlaging van de overhevelingstoeslag in 1996 met 1,64%, 1997 met 1,6% en 1998 met 1,56%. Dit leidt tot een daling van de loonkosten per uur van respectievelijk 41, 40 en 39 cent.
- * Verhoging basisvrijstelling vermogensbelasting ondernemersvermogen in 1996 tot f 200.000,-.
- * Verhoging belastingvrije som in de Inkomstenbelasting in 1996 met f 715,-.
- * Verlenging van de tweede schijf in de Inkomstenbelasting in 1996 met f 2.125,-.
- * Afschaffen tariefafstapje in de Vennootschapsbelasting door het hoge tarief van 1996, 1997 en 1998 na de terugsluismaatregelen met nog een 2 procentpunt te verlagen. In 1998 en volgende jaren is het hoge tarief dan gelijk aan het lage, dat wil zeggen 35%.
- * Verhoging investeringsaftrekpercentages in 1996 tot respectievelijk 24, 21, 19, 16, 13, 11, 8, 5 en 3%.
- * Uitbreiding VAMIL-lijst met relevante investeringen: waterbassins, hergebruik spoelwater, spoelplaatsen, combicondensor, spuitboom, condensor bij ketel, temperatuur expansievat, klimaatschermen, warmteopslag (CO₂) en energieschermen (met >40% energiebesparing), opslag olietank. Er is verondersteld dat de bijbehorende investeringen ook onder de VAMIL-regeling vallen (bijvoorbeeld leidingen naar waterbassins).

Uitgangspunten prijs- en productiviteitsontwikkelingen 1990 t/m 1998

Voor de land- en tuinbouwbedrijven zijn de opbrengsten uit de verkopen van gewassen en vee in het basisjaar als uitgangspunt genomen. Op basis van deze opbrengsten zijn de opbrengsten in de daaropvolgende periode 1992 t/m 1994 geschat. De opbrengsten in deze jaren zijn namelijk gelijkgesteld aan de opbrengsten in 1991 gecorrigeerd voor de gemiddelde verandering in de opbrengsten-kostenverhouding per bedrijfstype (ten opzichte van het basisjaar). In de volgende tabellen zijn de gebruikte correctiefactoren voor de onderscheiden bedrijfstypen weergegeven.

De opbrengsten in het jaar 1995/96 zijn gelijkgesteld aan de opbrengsten in 1991 gecorrigeerd voor de verwachte gemiddelde verandering in de opbrengsten-kostenverhouding per bedrijfstype. De opbrengsten in de daaropvolgende jaren zijn geschat, waarbij zoveel mogelijk is aangesloten bij uitgangspunten en inzichten van vorige studies. De opbrengsten zijn gecorrigeerd voor de inflatie.

Tabel B.5.4 Correctiefactoren voor de opbrengsten per bedrijfstype tuinbouw (1992 t/m 1995)

Specialisatierichtingen per bedrijfstype	1992	1993	1994	1995
Glasgroente				
- ronde tomaten	0,76	0,72	0,81	0,86
- vleestomaten	0,79	0,79	1,01	0,86
- paprika	0,83	0,73	0,88	0,86
- komkommer	0,86	0,82	0,82	0,86
- overige bedrijven	0,86	0,81	0,91	0,86
Snijbloemen				
- anjer	1,07	1,11	1,13	0,97
- chrysant	0,94	0,98	0,96	0,97
- gerbera	0,93	0,92	1,06	0,97
- roos	0,97	1,00	0,93	0,97
- fresia	0,88	0,85	1,01	0,97
- overige bedrijven	0,96	0,99	0,99	0,97
Potplanten				
- blad	0,97	0,99	1,01	0,95
- bloeiend	0,96	0,98	0,96	0,95
- overige bedrijven	0,92	0,83	0,94	0,95
Champignons	0,97	1,02	1,14	1,04
Opengrondsgroente				
- aardbeien	1,04	1,04	0,86	1,02
- bladgroente	1,05	0,82	1,20	1,02
- zomerkool	1,00	0,81	1,10	1,02
- winterkool	1,16	0,94	1,07	1,06
- witlof	0,96	1,24	1,05	1,08
- prei	0,76	0,57	0,50	1,02
- overige bedrijven	0,83	0,89	0,98	1,02
Fruit	0,60	0,70	0,76	1,03
Boomkwekerij	0,99	0,89	0,91	0,95
Bloembollen				
- tulpen	1,00	0,96	0,94	0,97
- lelies	1,06	1,06	1,06	1,06
- overige bedrijven	1,03	1,10	1,12	1,08

Tabel.5.5 Structurele jaarlijkse mutatie in opbrengsten per bedrijfstype tuinbouw (1996, 1997 en 1998 ten opzichte van 1995)

Glasgroente	
- ronde tomaten	+0,01
- vleestomaten	+0,01
- paprika	+0,02
- komkommer	+0,02
- overige bedrijven	+0,02
Snijbloemen	
- anjer	+0,02
- chrysant	+0,02
- gerbera	+0,02
- roos	+0,02
- fnesia	+0,025
- overige bedrijven	+0,02
Potplanten	
- blad	+0,015
- bloeiend	+0,025
- overige bedrijven	+0,02
Champignons	+0,00
Opengrondsgroente	+0,00
Fruit	+0,02
Boomkwekerij	+0,02
Bloembollen	+0,00

Tabel B.5.6 Prijs- en productiviteitsmutaties (intensieve) veehouderij en akkerbouw ten opzichte van 1989/90

	1990/ 91	1991/ 92	1992/ 93	1993/ 94	1994/ 95	1995/ 96	1996/ 97	1997/ 98
Granen	0,97	0,98	1,05	0,92	0,86	0,89	0,88	0,88
Pootaarde	1,02	1,07	0,68	0,79	1,27	1,05	1,03	1,00
Consumptieaardappelen	0,88	0,77	0,46	0,75	1,36	0,89	0,87	0,85
Fabrieksaardappelen	0,90	0,86	0,78	0,79	0,82	0,80	0,83	0,86
Suikerbieten	1,10	0,93	1,05	1,05	1,04	1,01	1,02	1,03
Overige akkerbouw	1,04	1,10	1,15	1,07	1,08	1,10	1,12	1,02
Melk	0,92	0,93	0,94	0,92	0,93	0,91	0,90	0,89
OA rundvee	0,79	0,77	0,86	0,90	0,87	0,74	0,73	0,72
Overige opbrengsten	1,00	1,01	1,04	1,07	1,08	1,08	1,07	1,06
Biggen gemiddelde	0,86	1,05	0,93	0,73	0,92	0,99	0,93	0,93
Biggen laag	0,86	1,05	0,93	0,73	0,92	0,99	0,85	0,80
Varkensvlees gemiddelde	0,90	1,00	0,83	0,70	0,78	0,80	0,82	0,81
Varkensvlees laag	0,90	1,00	0,83	0,70	0,78	0,80	0,75	0,78
Eieren gemiddelde	1,00	1,00	0,92	0,97	0,80	0,87	0,90	0,90
Eieren laag	1,00	1,00	0,92	0,97	0,80	0,87	0,85	0,85
Overige opbrengsten pluimvee	0,98	1,05	1,01	0,98	0,99	0,91	0,98	0,97
Diverse opbrengsten	1,02	1,04	1,06	1,08	1,10	1,13	1,15	1,17
Krachtvoer graasdieren	0,87	0,93	0,92	0,88	0,91	0,87	0,85	0,82
Ruwvoer graasdieren	1,22	1,52	1,26	1,06	1,40	1,21	1,16	1,12
Krachtvoer fokzeugen	0,89	0,88	0,92	0,87	0,84	0,82	0,83	0,83
Krachtvoer vleesvarkens	0,86	0,89	0,89	0,84	0,82	0,80	0,81	0,81
Krachtvoer leghennen	0,94	0,99	0,92	0,87	0,86	0,83	0,83	0,83
Overige pluimveevoer	0,87	1,04	1,00	0,91	0,88	0,85	0,85	0,85
Overig voer	0,89	0,95	0,93	0,87	0,85	0,83	0,83	0,83
Zaai-/pootgoed	1,05	1,11	1,16	1,09	1,15	1,32	1,25	1,22
Meststoffen grasland	0,87	0,88	0,77	0,73	0,66	0,76	0,74	0,72
Meststoffen akkerbouw	1,06	1,08	0,93	0,81	0,80	0,91	0,91	0,91
Overige var. kosten	1,02	1,02	1,02	1,00	1,01	1,00	1,02	1,04

Tabel B.5.7 Prijsmutaties melkvee ten opzichte van 1989/90; productiviteitsmutaties zijn bedrijfsafhankelijk

	1990/ 91	1991/ 92	1992/ 93	1993/ 94	1994/ 95	1995/ 96	1996/ 97	1997/ 98
Melk	0,91	0,94	0,95	0,94	0,93	0,92	0,90	0,89
Omzet en aanwas	0,79	0,77	0,86	0,90	0,87	0,74	0,73	0,72
Overige opbrengsten	1,00	1,01	1,04	1,07	1,08	1,08	1,07	1,06
Krachtvoer	0,87	0,92	0,89	0,86	0,87	0,85	0,84	0,82
Ruwvoer	0,99	1,25	1,09	0,94	1,00	1,01	0,99	0,98
Meststoffen	1,00	1,05	0,95	0,89	0,89	1,03	1,05	1,07
Overige var. kosten	1,02	1,02	1,02	1,00	1,01	1,00	1,02	1,04

NB: De productiviteitswijzigingen worden voor de melkveehouderij berekend met behulp van het APPROXI-model; dit betekent dat voor elk bedrijf deze productiviteitswijziging apart berekend wordt. Deze is daarom bedrijfsafhankelijk. Dit in tegenstelling tot de productiviteitsstijging bij andere sectoren waarbij wordt uitgegaan van de gemiddelde sectorale productiviteitsstijging.

Tabel B.5.8 Afzetprijzen voor diverse mestsoorten in diverse regio's in de periode 1990/91 tot en met 1997/98 (gld./ton)

Boekjaar	1990/ 91	1991/ 92	1992/ 93	1993/ 94	1994/ 95	1995/ 96	1996/ 97	1997/ 98
Rundvee tekort	1,92	4,14	5,29	8,22	8,22	9,22	10,22	16
Rundvee overgang	1,92	4,14	8,22	8,22	8,22	9,22	11,22	19
Rundvee overschot	5,93	5,93	8,22	8,22	8,22	9,22	12,22	21
Fokvarkens								
tekort	1,36	1,36	3,27	3,27	3,27	4,27	5,27	20
overgang	1,36	1,36	5,74	5,74	7,94	8,94	9,94	23
overschot	5,88	7,59	10,23	10,51	13,09	14,09	16,09	26
Vleesvarkens								
tekort	2,73	2,73	2,73	2,79	2,99	3,99	4,99	18,5
overgang	2,81	3,18	4,8	4,9	8,67	9,67	10,67	21,5
overschot	5,31	6,91	8,92	11,74	12,83	13,83	15,83	24,5
Pluimvee								
tekort	2,41	2,41	9,86	9,86	9,86	9,86	9,86	11
overgang	4,93	5,98	10,91	11,59	11,59	11,59	11,59	11
overschot	4,93	5,98	10,91	11,59	11,59	11,4	11,2	11

Tabel B.5.9 Energieprijzen (in centen per eenheid, inclusief BTW)

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Benzine	166,14	172,36	181,52	184,64	181,02	190,70	191,53	195,36	199,27	203,25
LPG	48,40	54,57	58,81	54,73	53,28	55,84	58,52	59,69	60,88	62,10
Diesel	91,16	109,75	115,47	114,64	127,89	133,42	132,99	135,65	138,36	141,13
Landbouw diesel	67,60	71,53	72,59	67,15	65,01	56,31	56,12	56,12	56,12	56,12
Petroleum	61,65	69,00	67,46	64,48	67,47	63,18	62,38	62,38	62,38	62,38
HBO	53,12	58,04	59,26	57,06	61,06	56,99	56,31	56,87	57,44	58,02
Stookolie	340,08	344,23	332,03	335,68	334,35	342,40	347,07	347,07	347,07	347,07
Aardgas										
glastuinb.	20,84	23,98	24,20	23,39	23,07	22,69	24,13	24,61	25,11	25,61
Aardgas										
landbouw	42,00	48,74	55,51	54,08	48,81	50,00	49,19	50,18	51,18	52,20
Smeerolie	137,79	145,15	153,16	148,54	144,53	144,53	144,53	144,53	144,53	144,53
Transmissie- olie	160,31	167,67	175,68	171,00	166,85	166,85	166,85	166,85	166,85	166,85
Doorsmeer- vet	33,51	35,14	36,91	35,80	34,84	34,84	34,84	34,84	34,84	34,84
Propaan	55,82	62,48	69,05	63,11	61,10	60,01	63,20	64,46	65,75	67,07
Kolen	0,29	0,33	0,31	0,35	0,34	0,36	0,38	0,39	0,41	0,43

Bron: t/m 1995: LEI-DLO (Aardgas kleinverbruik 1989 is berekend op basis van verhouding 1989/1990 uit "95 jaar statistiek").

Tabel B.5.10 Werkelijk betaalde rentepercentages boekhouding landbouw

	1990/91	1991/92	1992/93	1993/94	1994/95
<i>Nominaal</i>					
VVL banken	8,40	8,99	8,82	7,57	6,68
VVL familie	4,70	4,98	4,45	4,86	4,46
VVK *)	2,49	3,28	3,48	2,51	2,37
Inflatie	2,50	3,10	3,20	2,60	2,70
<i>Reëel</i>					
VVL banken	5,90	5,89	5,62	4,97	3,98
VVL familie	2,20	1,78	1,25	2,26	1,76
VVK	-0,01	0,18	0,28	-0,09	-0,33

*) Over een gedeelte van het VVK wordt geen rente betaald (bijvoorbeeld leverancierskrediet). Hierdoor is het gemiddelde rentepercentage heel laag.

Bron: LEI-DLO.

Tabel B.5.11 Prijsindexcijfer gezinsconsumptie

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Inflatie	2,50	3,10	3,20	2,60	2,70	1,60	2,00	2,00	2,00

Bron: Financiële Maandstatistiek (CBS) 95/12.

Tabel B.5.12 Korte-termijnrente: eenmaands AlBOR-tarief plus 0,5% minus inflatie

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
VVK	6,50	6,60	6,70	4,90	3,00	3,30	3,30	3,30	3,30

Bron: Financiële Maandstatistiek (CBS) 95/12.

Tabel B.5.13 Lange-termijnrente: gemiddeld rentepercentage van nieuw ingeschreven gewone hypotheek op onroerende goederen minus inflatie

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
VVL	6,30	6,20	5,60	4,90	4,60	5,60 *)	5,60	5,60	5,60

*) Laatste 3 maanden geschat.

Bron: Financiële Maandstatistiek (CBS).

Tabel B.5.14 Lange-termijnrente: rente op familieleningen

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
VVL familie	2,20	1,80	1,30	2,30	1,80	2,00	2,00	2,00	2,00

Bron: LEI-DLO.

Belastingcijfers: werkelijk

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
1e schijf IB	42.123	42.966	42.966	43.267	43.267	44.349	45.325		
2e schijf IB	42.122	42.964	42.964	43.265	43.265	44.347	47.448		